

2. The second part of the paper is devoted to a linguistically-oriented study of geographical names of those three counties. The immigration of Germans to Hungary resulted in their having to create place names in their new territories. The names borrowed from Hungarian became **loan names**, while wherever they were able to interpret the names of areas in and around the given settlement to some extent, they created **calque names**. In some cases, places were also named in their mother tongue based on different motives, resulting in **parallel** or **double names**. The author counted and summarised settlements having mono- vs. multilingual place names in Baranya, Somogy, and Tolna Counties. Sporadically, we can find settlements with place names in four or even five languages.

Germans living in Hungary preserved a number of archaic features of their original dialects. In the preservation of those features, the fact that they found themselves in a language isolate situation had a crucial role; and the preserved dialect features found their way into their geographical names, too. Therefore, a substantial part of the county and district collections of names published in this country could be profitably used by investigations in German dialectology and historical linguistics. Such a use of those volumes of place names, due to the large number of data, could yield new results in the analysis of phonological (less often, morphological) features. The author thinks that, with respect to the word stock, the most profitably investigable items would be dialect words proper that had been present in the original dialects and were preserved after immigration in place names of Hungarian areas or settlements.

The use of volumes of place names containing valuable material might be expedient not only in scholarly study but also in forming people's attachment to their local area, in schoolchildren's education and mental nurturing. With an ethnographic and linguistic study of place names of Baranya, Somogy and Tolna Counties, in addition to his specific professional aims, the author would have liked to contribute to those larger objectives, too.

Keywords: 1. German immigration, awareness of provenance, memories of Turkish rule (taken over from Hungarians), folk customs, beliefs and legends, explanations of place names and names of settlements, religious symbols

2. Origin of German geographical names, parallel place names, presentation of mono- vs. multilingual names, analysis of some (phonological, morphological, lexical) peculiarities of the Fulda dialect preserved in geographical names, study of place names and names of settlements of Baranya, Somogy, and Tolna Counties

Egyeztetési vizsgáldás 20. századi drámákban¹

I. Témaválasztás, korpusz, tárgyalásmód. – Előadásom témáját két évfordulóra gondolva választottam: Rácz Endre tanár úr idén volna 90 esztendő, de már 20 éve nincs közöttünk. Hogy sokoldalú nyelvész volt, arra hiteles bizonyosság publikációinak listája a hetvenedik születésnapjára összeállított emlékkönyvben (Kozocsa–Laczkó [szerk.] 1992: 281–99). Mindenekelőtt azonban grammatikus volt: annak az irányzatnak a kiemelkedő képviselője (Tompa József mellett), amelyet ő maga két nyíregyházi áttekintő előadásában a klasszikus grammatika megújításának nevezett (Rácz 1974, 1980a). Legkedvesebb kutatási területe az egyeztetés kérdésköre volt. Számos kisebb-nagyobb tanulmányt, cikket szentelt ennek. Ezeknek a felsorolása helyett azonban hadd említsék most három szintézist, illetőleg azokból az egyeztetéssel kapcsolatos néhány részletet. – A múlt század utolsó harmadában használt leíró nyelvészeti egyetemi tankönyvben, amelynek a szerkesztője is Rácz Endre volt, a mondattani rész írójaként neki jutott az alany és az állítmány egyeztetésének (Rácz 1968: 248–55), valamint a tárgy és az igei állítmány közötti határozottságbeli egyeztetés-

¹ Előadásként (rövidítve) elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság ülésén 2012. november 7-én.

nek (i. m. 278–82) a tárgyalása, de természetesen más részfejezetekben (például a mennyiségjelzővel kapcsolatban, i. m. 343) is szóba kerültek egyeztetési kérdések. – A *Nyelvművelő kézikönyvben* szintén Rácz Endrétől származnak az alanyi és a tárgyas ragozás használatát, vagyis a határozottságbeli egyeztetést bemutató szócikkek (Rácz 1985); ott az alany és az állítmány egyeztetésével, valamint a mennyiség- és a minőségjelzővel kapcsolatos számhasználattal Tompa József foglalkozott (Tompa 1980, 1985a, 1985b). – A legfontosabb pedig Rácz Endrének az egyeztetésről szóló saját monográfiája; ez a nagydoktori disszertációjának a könyvvé szerkesztett változata (Rácz 1991).

A Rácz-monográfia egy körülbelül 6 millió n terjedelmű, a 20. század első három negyedének terméséből összeállított korpusznak a feldolgozásán alapul. A szövegmintá egyenletesen oszlik meg a széppróza, a tudományos ismeretterjesztő irodalom és a publicisztika között (Rácz 1991: 9–10, 245–6). A korpuszban talált adatokat a szerző mind példaként, mind a statisztikáihoz felhasználta. Az egyeztetési jelenségeket szemléltető példákat tallózó gyűjtésből származókkal is kiegészítette.

Nemrég újra átnéztem a könyv példáit, és feltűnt, hogy a tallózásból valók legtöbbször ugyanazokat a műfajokat képviselik, mint maga a korpusz. Nemcsak azokra az adatokra érvényes ez, amelyekre maga Rácz Endre bukkant rá, hanem azokra is, amelyeket mások grammatikai vagy nyelvművelői indíttatású írásai nyomán idéz. Ez egyben azt is jelenti, hogy drámából vett adat a könyvben egészen kivételesen, csupán egyszer-kétszer kerül elének.

Ezt tapasztalva kíváncsi lettem arra, különbözik-e az egyeztetés viselkedése a drámákban a máshol megfigyelhetőtől, a Rácz-monográfiából és általában a szakirodalomból ismerttől. Nagy eltérésekre nem számítottam, mégis úgy gondoltam: érdemes az egyeztetési jelenségeket abban a műnemben is megvizsgálni, amely viszonylag közel áll a beszélt nyelvhez, tehát az írásbeliség más produktumaihoz képest akár meglepetésekkel is szolgálhat. A vizsgálatra vállalkozva természetesen tisztában voltam azzal is, hogy a drámák közelsége a beszélt nyelvhez valóban csak viszonylagos, mértéke erősen függ a szerző személyétől, sőt ugyanannak a szerzőnek az alkotásaiban sem mindig ugyanolyan.

Vizsgálódásomhoz szinte kínálta magát a *Magyar drámaírók 20. század* című háromkötetes válogatás, hiszen ugyanúgy a század első háromnegyedéből való szövegekből áll, mint a Rácz-féle korpusz. (Könyvészeti adatai írásom végén, a darabok listája előtt szerepelnek.) Pontosabban: a gyűjteményt összesen 43 író egy-egy színdarabja alkotja az 1898 és 1976 közötti időszakból. A drámai műnemben belül műfaji, stílusirányzatok szerinti és tematikai összetétele igen változatos. – Csak érdekességképpen jegyzem meg, hogy visszatérő témák is felbukkannak: például két szerző is az abortusz problémáját állítja középpontba (Kodolányi János: *Földindulás*, Karinthy Ferenc: *Ezer év*), és arra szintén akad példa, hogy ugyanazt a kort és konfliktust egy-egy szerző más-más történelmi személy felől közelíti meg (Füst Milán: *Negyedik Henrik király*, illetőleg Németh László: *VII. Gergely*).

A művek több csoportba tartoznak abból a szempontból, hogy milyen az időbeli viszony a megírásuk és a cselekményük között. Ez azért lehet lényeges, mert a nagy különbség növelheti az archaizálás esélyét. Természetesen ez nem szükségszerű: a szerzőn múlik, hogy él-e ezzel a lehetőséggel. – A korpusz drámáinak többsége nagyjából a megírásának idején vagy annak közeli múltjában játszódik, de bőven vannak igazi történelmi darabok is. Néhány alkotás cselekménye pedig különféle okokból többé-kevésbé kívül esik a reális, történelmi időn (Balázs Béla: *A kékszakállú herceg vára*, Tamási Áron: *Énekes madár*, Déry Tibor: *Az óriáscecsemő*, Görgy Gábor: *Komám-asszony, hol a stukker?*).

A nagy többségben lévő prózában írt művek mellé négy verses dráma is bekerült a válogatásba (Babits Mihály: *Laodameia*, Balázs Béla: *A kékszakállú herceg vára*, Harsányi Kálmán: *Ellák*, Heltai Jenő: *A néma levente*).

A drámákat teljes terjedelmükben feldolgoztam, azaz a párbeszéd és a monológok mellett a dal- és a versbetéteket, valamint a szerzői utasításokat is figyelembe vettem.

A darabok hossza igen különböző. Ennek a felvonások számánál hitelesebb mércéje a betűhe-lyekben számított terjedelem. Természetesen nem hívhattam segítségül a számítógépet, meg kellett elégednem a saját, hozzávetőleges pontosságú számításaimmal. Ezek szerint a drámakorpusz teljes terjedelme 3 millió 954 ezer n, vagyis megközelíti a 4 millió n-et. Ez a nagyság a Rácz összeállította korpusznak a kétharmada, az ottani szépirodalmi részkorpusznak viszont a kétszerese. – Az egy műre jutó átlagos terjedelem 92 ezer n. A darabok közül a legrövidebb Babits Mihály verses drámája,

a *Laodameia* (22 ezer n), a leghosszabb pedig Biró Lajos színjátéka, *A rablólovag* (187 ezer n). Az egyes művek terjedelmét írásom végén a korpuszjegyzék tételei szögletes zárójelben tartalmazzák.

Olyan nagyszabású, átfogó elemzésre, mint Rácz Endréé, természetesen nem vállalkozhatam. Eleve lemondtam arról, hogy minden részjelenségről statisztikát készítsék. Gyakorisági felmérésnek csak a következő részkérdésekre vonatkozólag láttam értelmét: az állítmány egyeztetése több egyes számú alannal, illetőleg különböző számú alanyokkal; az *összes, többi, némely, csupa* szavak utáni számhasználat.

Mint már említettem, kutatásom egyik célja annak a felderítése volt, vannak-e az egyeztetési jelenségeknek a drámára mint műnemre jellemző tulajdonságai. Emellett abban is reménykedtem, hogy megőrkítésre érdemes példákra bukkanok; akár olyan típusok képviselőjében is, amelyek Rácz gyűjteményéből részben vagy teljesen hiányoznak. S mivel a drámakötetek anyaga csaknem nyolc évtizedet ölel fel, abban is bízom, hogy sikerülhet diakrón változásokat feltárni.

Szemlémben nem térek ki minden olyan egyeztetési jelenségre, amelyet az egyetemi tankönyv (Rácz 1968), illetve a monográfia (Rácz 1991) tárgyal. Részint az alany és az állítmány számbeli, valamint személybeli egyeztetésével foglalkozom, részint a tárgy és az állítmány határozottságbeli egyeztetésével, részint pedig a mennyiségjelzős (vagy azzal rokon) szerkezeten belüli egyeztetéssel, továbbá megemlítek egy-két egyéb esetet. Elemzésemben a legfőbb kalauzom és viszonyítási pontom Rácz Endre tankönyvfejezete (1968) és könyve (1991).

A drámakorpuszból való példákat a szerző nevével és a kötetbeli lapszámmal idézem; ha az idézet szerzői utasítás, arra az „[ut.]” rövidítéssel hívom fel a figyelmet. A szerzők betűrendes jegyzéke a művekre (és így a korpuszra) vonatkozó információkkal írásom végén, a szakirodalmi lista előtt található.

II. Az alany és az állítmány számbeli egyeztetése. – Az egyeztetést az alany irányítja. Alapesetben az állítmány egyes számú alany mellett természetesen maga is egyes számba, többes számú mellett pedig többesbe kerül. Ehhez a főszabályhoz képest azonban bizonyos esetekben eltérést tapasztalhatunk: ez megtörténhet olyankor is, ha a mondatnak egy alanya van; de még inkább olyankor, ha több alany szerepel, és ezek vagy mind egyes számúak, vagy különböző számúak. – Ha több többes számú alany van jelen, akkor az egyeztetés szinte mindig megfelel az említett főszabálynak, vagyis az állítmány is többes számú. Rácz Endre tankönyvfejezete különleges ellenpéldaként a plurale tantumok találkozását említi: „Az Egyesült Államok és a Fülöp-szigetek megkezdte a tárgyalásokat” (Rácz 1968: 254). Ilyenféle példát azonban a drámakorpuszban nem találtam. Hozzáteszem, hogy Rácz szerint az idézett mondatban is gördülékenyebb volna a többes szám használata.

A típusok és az adatok szemléje előtt szeretném még megjegyezni, hogy az egy alannal való egyeztetésre irányuló vizsgálódásból nem zártam ki az 1. és a 2. személyt, jóllehet az említésre érdemes adatok túlnyomó többségében 3. személyű az alany, és ezt a példaként szolgáló idézetek is tükrözik. A több alannal kapcsolatos egyeztetés bemutatásából és statisztikájából viszont kirekesztettem a nem 3. személyű alanyokat; ezekről a személybeli egyeztetés tárgyalásakor esik majd szó.

I. Az állítmány egyeztetése egy alannal. – A főszabálytól való eltérés mindkét irányban előfordul: mind az „egyes számú alany + többes számú állítmány”, mind a „többes számú alany + egyes számú állítmány” kombináció megfigyelhető.

1.1. Ha az **egyes számú alany** jelentésében benne van a többesség jegye, akkor az alany **értelmi egyeztetéssel** többes számba csábíthatja az állítmányt. Erre leginkább akkor kerülhet(ne) sor, ha az alany gyűjtőnév vagy mennyiségjelzős főnév. Az egyetemi tankönyvből és a Rácz-monográfiából azonban kitűnik, hogy az ilyen értelmi egyeztetés a 20. században már sértette a köz- és irodalmi nyelvi normát.

1.1.1. A **gyűjtőnévi alany** mellett a Rácz vizsgálta korpuszban csak kivételképpen tűnt fel egy-két többes számú állítmány. A drámákban én is azt figyelhettem meg, hogy a gyűjtőnév mellett szinte kizárólagos az alaki, vagyis az egyes számú egyeztetés. Két példát idézek: „Másnap már az egész történetről *értesült az ezred*” (Thury 33); „*Egy szerelmespár a pad felé közeledik*” [ut.] (Bánffy 407).

A drámakorpuszban egyetlen példát találtam az értelmi, azaz többes számú egyzetetésre; igaz, ez a mondat a Babits-műnek egy későbbi pontján megismétlődik: „apró *hadam*, a Kéjek és Percek hada / kis talpaik alá *szegik* a vén Időt” (Babits 577, 584 is). Az adat külön érdekessége, hogy tallózó gyűjtéséből Rácz is idézi (1991: 52), J. Soltész Katalin nyomán. – Egyébként a gyűjtőnév irányított értelmi egyzetetés nem feltétlenül az állítmányon mutatkozik meg, helyette egy másik mondatrészt birtokos személyjelezése is tanúsíthat róla: „míg *nászágyukban* nem látom heverészni a fiatal *párt*” (Déry 379). A drámakorpusz vonatkozó mellékmondataiban viszont függetlenül a gyűjtőnév mondatbeli szerepétől egyes számú névmás utal vissza rá: „Mivel is különb a *férfinép*, *akit* mi akár a selymet, motollálunk az ujjunk körül?” (Fényes 200); „Elszámol maga minden átutazó *párról*, *akinek* éjszakáinként kiadja a szobát?” (Remenyik 1137). Ezzel összefüggésben megjegyzem, hogy a drámákban nem talákoztam olyan esettel, amelyben a gyűjtőnévvel mint alannal kapcsolatban lévő állítmánynak az értelmi egyzetetéséhez valamiféle közbevetés vagy a főmondatba beékelődő mellékmondatbeli többes számú névmásítás járult volna hozzá; pedig ezzel a szerkesztésmóddal Rácz a korpuszvizsgálatban és a tallózáskor is szembesült (1991: 52–5), és olvasgatás közben magam is felfigyeltem hasonlókra (Horváth 2004a: 14–5).

Rácz Endre kiemeli, hogy a mondategységnek, azaz a tagmondatnak a határán túllépve módosul az egyzetetés szabálya: nem ellenkezik a normával az, ha az új tagmondatban vagy mondatban az állítmány – a gyűjtőnév törlesztével (implicitté válásával) vagy névmásításával – többes számba csap át (Rácz 1968: 250; 1991: 150–69). Ezt a drámakorpusz is megerősíti ilyenféle adatokkal: „Úgy éjfél felé lármás vidéki *társaság telepedett le* a másik asztalhoz, tíz üvegenként *hozatták* a pezsgőt” (Thury 32); „A gép emelkedik, száll az *ellenség* felé... *Azok látják*...” (Karinthy Frigyes 1085–6).

1.1.2. A mennyiségjelzős alany mellett – ha az egyes számú (hiszen kerülhet többesbe is; l. a IV. pontot) – a Rácz-féle korpuszban az állítmány értelmi egyzetetése csak kivételképpen szerepel egy-két esetben, valószínűleg az igénytelen beszédmód érzékeltetésére. A drámákban is majdnem mindig egyes számú az állítmány, akár határozott számnévi, akár határozatlan számnévi jelzőjű az alany: „A két *kísértetalak* röhögve *elhúzódik* az ablakból” [ut.] (Tamási 708); „A *három ember* összenéz” [ut.] (Lengyel 386); – „*Néhány* kíváncsi *asszony jön* a kerítéshez” [ut.] (Gárdonyi 146).

A mondategység határán belül itt is csak egy példát találtam az értelmi, azaz a többes számú egyzetetésre: „A két *ismeretlen*, akinek haja poroszosan rövidre van nyírva, Heil Hitler-kézmozdulattal *üdvözlök Klárit* és Balázst” [ut.] (Zilahy 20). – Itt szintén megesik, hogy az értelmi egyzetetés nem az állítmányon, hanem egy másik mondatrésznek a személyjelezésén mutatkozik meg: „a két *fogoly* a *helyőkön*” [ut.] (Fényes 210). A mennyiségjelzős főnévre visszaülő vonatkozó névmás esetében viszont, akárcsak Rácz (1991: 185–8), eltérést tapasztaltam a gyűjtőnév névmásításához képest. Az értelmi egyzetetés előfordulása itt vetekszik az alakiéval: „mint a *sok* fattyúból lett *püspök*, *aki* a keze hátát is sajnálja az ember csókjától” (Németh 1032); „futok egy édes szájj után, amely valamikor rám mosolygott, két fátyolos, szomorú szem után, *amely* valamikor az én szemembe nézett bizalommal” (Biró 642); – de: „és két felnőtt *leányomnak*, *kik* mint a fejlődő rózsa mosolyogtak” (Szép 21); „Orvos visszajön, két szolgálatot *ápolóval*, *akik* hordágyat tesznek le” [ut.] (Sarkadi 392). A vonatkozó mellékmondatnál kapcsolatban meg kell jegyezni még azt is, hogy a gyűjtőnév esetéhez hasonlóan a drámákban itt sem talákoztam olyan szerkezetekkel, amelyekben valamiféle közbevetés vagy a főmondatba beékelődő mellékmondatbeli többes számú névmásítás indukálta volna a főmondat állítmányának értelmi egyzetetését; pedig korpuszvizsgálatban és tallózó gyűjtésében Rácz szembesült ilyenekkel (1991: 65–8), és korábbi véletlenszerű gyűjtésem során magam is felfedeztem efféléket (Horváth 2004b: 133–6).

A mondategység határát átlépve itt is módosul az egyzetetés szabálya: nem sérti a normát az, ha a mennyiségjelzős főnév implicitté válásával vagy névmásításával az állítmány az új tagmondatban vagy mondatban többes számba csap át (Rácz 1968: 250; 1991: 169–91). Korpuszvizsgálatában Rácz ingadozást állapított meg: a főmondatot követő mellékmondatban az alaki egyzetetésnek, míg az új mondategységben a többes számnak a nagy fölényével, a mennyiségjelzős főnevet követő mellérendelt tagmondatban pedig szintén az értelmi egyzetetés többségével, de ott az arány kevésbé szélsőséges (1991: 172). A drámákat vizsgálva erre a részletre nézve nem készítettem statisztikát, de megfigyeléseim lényegében összhangban vannak Ráczéival. Az új mondatra valóban a többes számú állítmány a jellemző: „A *három nő* is meghajol. *Sugdolóznak* egymás között” [ut.] (Heltai 914).

A mennyiségjelzős alanyt követő mellérendelt tagmondatban viszont erős az egyes és a többes szám használatának váltakozása: „*Néhány úr jön a zsinat üléséről, és a frissítős asztalokhoz **megy***” [ut.] (Háy 639); „*A két varrólány felkapja a két bábut a ruhákkal, s **elsiet** velük*” [ut.] (Illés 994); – de: „*Két fiatal úriléány a kisajtónál van, és ezt a cédulát **adták be***” (Bánffy 473–4); „*Mindnyáján utánuk fordulva nézik őket, amíg a két lovas **fölkapaszkodik** a dombon, és fekete sziluetté **válnak** a piros kasztíliai napsütésben*” [ut.] (Vészi 252).

1.1.3. A több alannyal való egyeztetés felé képez átmenetet az olyan mondat szerkezet, amelyben az állítmány **társhatározóval** vagy **kölcsönösséget kifejező vonzattal** bővül, mivel ez a határozó az alannyal olyanféle egységet alkot, amelyet két alany egymással (Rácz 1991: 74–8; vö. még 1968: 312–3). Rácz az egyetemi tankönyvben szóba hozta az értemi, azaz többes számú egyeztetés lehetőségét, de nem pártolta ezt a megoldást; igaz, nyelvhelyességi szempontból különbséget tett az explicit és az implicit alanyú altipus között, az utóbbi javára (1968: 250–1). Később korpuszvizsgálatával beszédes bizonyítékot szerzett arra, hogy explicit alany esetén majdnem mindig alaki, azaz egyes számú egyeztetés érvényesül (1991: 81). A drámák ugyanerről vallanak: „*Klára gyorsan pár szót **vált Petóval***” [ut.] (Thury 38); „*Kátsa **összepillant** a három **cigánnyal***” [ut.] (Gárdonyi 119); kétségtelen, hogy ezekben az idézetekben a szórend is támogatja az egyes számot. Ráczhoz hasonlóan azonban én is találtam ellenpéldát, vagyis többes számú egyeztetést: „*Izabella, [!] **Colverával és Beatrixszel** az erkély **felé fordulnak***” [ut.] (Illés 1022).

Az „implicit alany + társhatározóféle” egységgel való egyeztetésben Rácz az állítmány értelmi egyeztetését az imént említetténel gyakoribbnak, bár összességében ritkának találta (1991: 84). Implicit alany mellett a drámákban is kevésbé szörványos az értelmi egyeztetés, mint az explicithez kapcsolódva: „[Lopez rendőrtanácsos szavai után következnek az órá vonatkozó szerzői utasítás:] A másik **rendőrtisztviselővel** és a polgári ruhás **őrrel távoznak** a főbejáraton” [ut.] (Remenyik 1194); „[Mikor (a Tanító) odaér az ajtóhoz, az éppen kinyílik.] A küszöbön majdnem **összeütköznek Mikussal**” [ut.] (Darvas 1278). Olyan adatom is akad, amelyben az alany nem új mondatban, hanem új tagmondatban válik implicitté: „*Verdiana nagy iratsomagokat hoz, melyet [!] **Prénával** a tűzbe **hajítanak***” [ut.] (Bánffy 459).

1.1.4. Szintén átmenetet képez a több alany felé az olyan **halmozott** (főleg kijelölő) **jelzőjű alany**, amelynek a jelzői voltaképpen más-más denotátumra vonatkoznak. Rácz példájával (1991: 91) élve a *Farkas és Kovács kartárs(ak)* típusú jelzős alanyról van itt szó, ha a jelentése ez: 'Farkas kartárs és Kovács kartárs'. Az alapkérdés az, hogy az ilyen halmozott jelzők után az alany milyen számba kerüljön. Rácz így ír erről: „A vitatott kérdésben az az álláspont alakult ki, hogy ilyenkor hagyományosabb az egyes szám használata, de az értelmi egyeztetéses többes számé sem helytelen, sőt célszerű is lehet akkor, ha félreértést hárit el; pl. »*Kiss István és Nagy Ferenc edző* is a csapatnál tartott«. Ha mindketten edzők, akkor egyértelműbb így: »*Kiss István és Nagy Ferenc edzők* is a csapattal tartottak«” (1991: 92).

Nem tudom, mennyire vezethette a drámaírókat a félreértés elkerülésének az igénye, de tény, hogy műveikben az efféle halmozott jelző után a többes számú alany a szokásos, és ehhez az állítmány természetesen többes számban igazodik: „*De Rápolthi meg Sebess urak nagyon **örülnének***” (Lengyel 396); „*ott voltak Pergen és Colloredo miniszterek*” (Bánffy 456).

1.2. Ha a **többes számú alany** mellett **egyes számú állítmány** szerepel, annak csak az egyik lehetséges oka az alany kiváltotta értelmi egyeztetés; gyakoribb az, hogy az ilyen számbeli ellentmondásnak másféle magyarázata van.

1.2.1. Ez az értelmi egyeztetés a szabályos megoldás akkor, ha az alany az *Egyesült Államok* típusú **plurale tantum** (l. Rácz 1968: 249; 1991: 31), szövegmintában azonban csak egy olyan alany akad, amely részben hasonló ehhez: „*Az egyházi **javak** Magyarországon az állam és a vallás **birtoka***” (Szomoró 986).

1.2.2. Az **igei állítmány** csupán kivételképpen, mindössze kétszer nem alkalmazkodik az alany többes számához. Mindkét példa Lengyel Menyhértől való: „*Ezek az **eszmék**, uraim, ragyogó szépek,*

s hálát adhatunk a gondviselésnek, hogy oly férfi vállaira *nehézült*, aki egy lelkes ember hevével, a vele egy csatorban küzdött régi barát lángoló szeretetével valósítja meg azokat” (Lengyel 365); „Előttem érthetetlen, hogy ezek a nagy *titkok*, melyekbe ijedt s csodálkozó szemekkel kellene belesnézni minden értelmes lénynek, nem *érdeklí* önöket” (Lengyel 397). Nem zárom ki, hogy egyszerű sajtóhibákkal van dolgunk, de azt sem, hogy a szerző a dagályos beszédben megbúvó gondatlanságot kívánja érzékelteni.

1.2.3. A névszói állítmány vagy a névszói-igei állítmánynak a névszói része a jelentéséből adódóan egyes számú akkor, ha gyűjtőnév vagy ahhoz hasonló összefoglaló jelentésű főnév fejezi ki (Rác 1968: 249; 1991: 32). Erre a szabályos megoldásra a drámakorpusz is szolgáltat példákat: „*A harangok a pápa tüzérsége!*” (Szomory 1001); „hogy a *magyarok* nagyon lovagias *nép*” (Karinthy Frigyes 1079); „*Ezek külön csoport*” [ut.] (Füst 540). Az állítmány igei része viszont (szintén szabályosan; l. Rác 1968: 249) többes számú: „*Szép pár voltak!* [ti. *Máték*]” (Hubay 713).

Rác az *-é* birtokjeles névszó(i) rész) egyes számú használatát is megemlíti (1968: 250). A korpuszban is találtam ilyen adatot; az igei rész alakja a többes szám 2. személyű alanyhoz igazodik: „*legyetek a magatoké...*” (Móricz 556).

2. Az állítmány egyzetetése több alannyal. – Ha két vagy több egyes számú (és 3. személyű) alany irányítja az egyzetetést, akkor a grammatikai és nyelvművelő szakirodalom, valamint mindennapi tapasztalataink szerint az állítmánybeli számhasználat ingadozik. Ez az ingadozás azonban nem követhetetlenül szeszélyes: vannak olyan tényezők, amelyek az alaki egyzetetést támogatják; de olyanok is, amelyek az értelmet. Ha pedig különböző nyelvtani számúak az alanyok, akkor a szórendet érdemes az elemzés középpontjába állítani.

2.1. A két vagy több egyes számú alany melletti egyzetetést befolyásoló körülményekre Rác Endre már tankönyvfejezetében felhívta a figyelmet (1968: 253–4), monográfiájában pedig rendszerbe foglalva, részletesen vizsgálta őket (1991: 96–138). Az utóbbi helyen statisztikai táblázatban összegezte elemzésének eredményeit (134–5), kommentárral és kiegészítő megjegyzésekkel (133, 136–8). A részletek felderítéséhez és az összkép kialakításához a következő tényezőket vette figyelembe: – az állítmány fajtája: igei vagy névszói(-igei) volta; – az állítmány szórendi pozíciója az alanyokhoz képest: utánuk, előttük vagy közöttük való elhelyezkedése; – az alanyok darabszáma: kettő vagy több; – az alanyok élőt vagy élettelen jelölő volta (Rác szóhasználatában: személy vagy nem személy); – az alanyok közötti mellérendelő viszony fajtája: egyszerű kapcsolatos vagy másféle; – az alanyok közötti viszony jelölése: a kötőszó fajtája vagy éppen hiánya; – stílusrétegek, műfajok: széppróza, tudományos ismeretterjesztés, publicisztika. A Rácéhoz hasonló részletességű elemzésre természetesen nem is gondolhattam, de az ő szempontjaiból néhányat figyelembe véve én is összeállítottam két statisztikai táblázatot: az egyiket az igei, a másikat pedig a névszói(-igei) állítmányú szerkezetek alapján.

A táblázatok oszlopainak elhelyezésével valamelyest a szórendi típusokat is imitálni kívántam. A 2. táblázatba az adatokat a névszói-igei állítmány esetében is a névszói rész pozíciója szerint soroltam be. Ez a táblázat azért keskenyebb a társánál, mert az alanyok közé ékelődő névszói állítmány nincsen. Az „E” az egyes, a „T” pedig a többes számnak a szimbóluma. Az alanyok oszlopában a két, illetőleg a több alannyal kapcsolatos adatokat külön-külön is összegeztem. A kombinációt akkor nevezem vegyes típusúnak, ha az alanyok között élőt és élettelen jelölő is szerepel.

A **drámakorpuszban** összesen **589** olyan szerkezet van, amelyben két vagy több egyes számú (és 3. személyű) alany irányítja az állítmány egyzetetését. Ebből 541-ben igei, 48-ban pedig névszói(-igei) az állítmány, a kétféle típus részesedése tehát 91,9%, illetőleg 8,1%. Rác teljes korpuszában nem ilyen szélsőségesek az arányok: 1569 adat (79,4%) áll 407-tel (20,6%) szemben. Az azonban vitathatatlan, hogy mindkét korpusz statisztikai összképét elsősorban az igei állítmányok viselkedése határozza meg.

A szórendet tekintve a drámákban összesen 451 állítmány (76,6%) követi az alanyokat, 128 (21,7%) áll előttük, 10 (1,7%) pedig közéjük ékelődik. A Rác-féle korpusz százaléktételei ugyanebben a sorrendben: 60,6 : 30,2 : 9,3. A drámabeli arányok tehát ebből a szempontból is szélsőségesebbek.

A két, illetőleg a több alanyt tartalmazó szerkezetek száma a drámakorpuszban 434 (73,9%) és 155 (26,1%). Rácztól ezt az arányt a közbeékelődő állítmányokat nem számítva ismerhetjük meg: 73,7% áll szemben 26,3%-kal. Kettőnél több alany tehát mindkét korpuszban az esetek bő negyed-résztében jelenik meg.

1. táblázat

Az igei állítmány egyeztetése két vagy több egyes számú alanyval

Állítmány előttük				Alanyok	Állítmány közöttük				Állítmány utánuk				Összes szerkezet			
E	%	T	%		E	%	T	%	E	%	T	%	E	%	T	%
74	94,9	4	5,1	Kettő:	6	100	–	–	120	38,7	190	61,3	200	50,8	194	49,2
38	90,5	4	9,5	élő	1	100	–	–	68	26,8	186	73,2	107	36,0	190	64,0
33	100	–	–	élettelen	5	100	–	–	47	95,9	2	4,1	85	97,7	2	2,3
3	100	–	–	vegyes	–	–	–	–	5	71,4	2	28,6	8	80,0	2	20,0
30	85,7	5	14,3	Több:	4	100	–	–	34	31,5	74	68,5	68	46,3	79	53,7
14	77,8	4	22,2	élő	–	–	–	–	8	10,3	70	89,7	22	22,1	74	77,9
16	100	–	–	élettelen	4	100	–	–	24	85,7	4	14,3	44	91,7	4	8,3
–	–	1	100	vegyes	–	–	–	–	2	100	–	–	2	66,7	1	33,3
104	92,0	9	8,0	Összesen	10	100	–	–	154	36,8	264	63,2	268	49,5	273	50,5

2. táblázat

A névszói(-igei) állítmány egyeztetése két vagy több egyes számú alanyval

Állítmány előttük				Alanyok	Állítmány utánuk				Összes szerkezet			
E	%	T	%		E	%	T	%	E	%	T	%
10	100	–	–	Kettő:	27	90,0	3	10,0	37	92,5	3	7,5
1	100	–	–	élő	8	72,7	3	27,2	9	75,0	3	25,0
9	100	–	–	élettelen	18	100	–	–	27	100	–	–
–	–	–	–	vegyes	1	100	–	–	1	100	–	–
5	100	–	–	Több:	2	66,7	1	33,3	7	87,5	1	12,5
1	100	–	–	élő	–	–	–	–	1	100	–	–
4	100	–	–	élettelen	2	66,7	1	33,3	6	85,7	1	14,3
–	–	–	–	vegyes	–	–	–	–	–	–	–	–
15	100	–	–	Összesen	29	87,9	4	12,1	44	91,7	4	8,3

A drámakorpusznak a szerkezetei közül az alanyok 406-ban jelölnek élőlényt (68,9%), 169-ben élettelen (28,7%), 14-ben (2,4%) pedig vegyesen van jelen élő és élettelen. Ebből a szempontból a Rácz-féle korpusznak, sajnos, nincs összegzett vagy összegezhető statisztikája, de az elemzés néhány részlete (pl. 1991: 100–1) azt sejteti, hogy az élettelen alanyok részesedése sokkal nagyobb a drámabelinél.

Az alanyok közötti mellérendelő viszony fajtái szerint nem készítettem statisztikát, és részletező vizsgálata ellenére Rácznál sem találtam erre vonatkozó összegzést. Az egyszerű kapcsolatos viszony meghatározó szerepe azonban egyik helyen sem kétséges.

A Rácz-féle korpusznak és a sajátomnak a két vagy több alanyt tartalmazó szerkezeteit eddig a teljes adatállományuk összetétele szerint jellemeztem a vizsgált szempontokból. Ezzel azt kíván-

tam feltárni, milyen feltételeket kínál a két korpusz az alaki, illetőleg az értelmi egyzetés érvényesüléséhez. Mielőtt azonban példák kíséretében kommentálnám az állítmány egyes és többes számú használatának a két táblázatból kiolvasható arányait, az eredmények értékeléséhez szükségesnek látom annak a rövid összefoglalását, hogyan vélekedett Rác a tankönyvfejezetben a szakirodalom és saját tapasztalatai alapján az alaki, illetőleg az értelmi egyzetést támogató körülményekről, és hogy korpuszvizsgálata igazolta-e ezeket a korábbi elképzeléseit.

A tankönyvfejezet szerint az alaki egyzetés „az ősből és a gyakoribb” (Rác 1968: 253). Rác különösen gyakorinak mondja az egyes számot akkor, ha az állítmány megelőzi az alanyokat (i. h.). Majd hozzát teszi: „Helyesebb az egyes számú állítmány használata akkor is, ha az alanyok között nem egyszerű kapcsolatos viszony áll fenn, hanem másfajta kapcsolatos, illetőleg ellentétes vagy választó viszony” (i. h.). Az értelmi egyzetést pedig akkor tartja különösen szokásosnak, „ha az alanyok személyt jelölnek, és megelőzik az állítmányt” (i. h.). A monográfiában bemutatott korpuszvizsgálat mindezt nagyrészt megerősítette, azzal a nem jelentéktelen finomítással, hogy a névszó(i-igei) állítmány sokkal nagyobb arányban került az alanyok előtti pozícióba, mint az igei, és ott viszonylag gyakori volt az állítmányi névszó többes száma. Rác ezt a topikalizációval magyarázza (1991: 136). A korpuszelemzés több részletéből és összegzéséből (Rác 1991: 134–6) az is kiderül, hogy kettőnél több alany mellett sűrűbb az állítmány többes számú egyzetése, mint kettővel kapcsolatban. A Rác-féle korpuszban részben ez is összefügg a névszó(i) állítmány topikalizációjával. Kiegészítésként meg tudjuk még azt is, hogy az alanyok közé ékelődő állítmány majdnem kivétel nélkül egyes számú.

A drámakorpusz 589 szerkezetéből 312-ben találunk egyes, 277-ben pedig többes számú állítmányt. Az **alaki egyzetés** részesedése tehát 53%, míg az **értelmié** 47%. A Rác-féle korpuszhoz képest óriási a különbség, hiszen ott az állítmányoknak csak 6,3%-a került többesbe. Hol keletkezhetett ez a hatalmas eltérés, és mi lehet az oka? Az adattípusoknak a drámakorpuszbeli eloszlását figyelembe véve elsősorban természetesen az igei állítmányú szerkezetek jönnek számításba, közülük pedig azok, amelyekben az állítmány az alanyok után áll, és az alanyok élőlényt jelölnek. Nem kell sokáig nézegetni az 1. és 2. táblázatot ahhoz, hogy meggyőződjünk ennek a feltevésnek a helyességéről.

Az **igei állítmányú szerkezetekben** nemcsak tekintélyes az értelmi egyzetés aránya, hanem egyenesen ez van többségben: részesedése 50,5%. Rácznál ennek a megfelelője mindössze 4,8%-nyi. A **névszó(i-igei) állítmányú szerkezetekben** viszont ezzel szélsőségesen ellentétes a kép: a drámákban az ilyen állítmányoknak csak 8,3%-a kerül többes számba. Ez a részesedés még a Rác-korpuszban mért 11,8%-tól is elmarad.

Helytálló az a gyanú is, hogy az igés szerkezetek között az értelmi egyzetés az **élőlényt jelölő alanyegyüttesek** részeredményének köszönhetően szerez többséget. Körülben az átlagnál jóval nagyobb, (a két és a több alanyt tartalmazó szerkezeteket, valamint minden szövegi pozícióban együttesen figyelembe véve) a kétharmadost is meghaladó (67,2%-nyi) az értelmi egyzetés részesedése. Mi eredményezheti ezt a kiugró értéket? Nyilván olyan tényező játszik itt kulcsszerepet, amely a drámára mint műnemre, szövegtípusra jellemző. Az anyaggyűjtés során támadt ötletemtől vezette a szerzői utasítások nyelvhasználatára gyanakodtam, és kiderült, hogy nem alaptalanul.

A drámák olvasása közben azt észleltem, hogy a **szerzői utasításokban** feltűnően sűrűn fordul elő a többes számú egyzetés. Ezt a megfigyelést gyakorisági vizsgálattal ellenőriztem az élő alanyokat tartalmazó és igei állítmányú szerkezetek körében. Azt állapítottam meg, hogy az idetartozó 393 adatból csupán 68 származik a szereplők megszólalásaiból, míg 325 a szerzői információkból, utasításokból való. Ebből a 81,7%-os képviselőből adódóan természetesen főleg az utasítások befolyásolhatják az összeredményt. – A két adatsort külön-külön felmérve arra jutottam, hogy a szerzői utasításoknak a háromnegyedében (74,2%) értelmi az egyzetés, míg a szereplők beszédeiből kikerülő adatoknak csak a harmadában (33,8%) ilyen.

Arra már nem ad választ a statisztika, hogy a szerzői utasítás mint szövegtípus miért kedvez ennyire az igei állítmány értelmi egyzetésének. Csúpn feltételezem, hogy szerepe lehet ebben a pontosságra, egyértelműsége törekvésnek, jöllehet az is igaz, hogy általában az alaki egyzetés sem okoz(na) félreértést. Esetleg számolhatunk egyfajta megőrzött szokással, drámaírói hagyománnyal is, ezt a feltevést azonban természetesen a korábbi időkre visszamenő történeti vizsgálattal kellene igazolni. Mindenesetre vannak olyan szerzők (például Németh László és Szabó Magda),

akik a szerzői utasításokban jobban hajlanak az értelmi egyeztetésre, mint szereplőik beszélgetésekor. Akadnak olyan írók is, akikkel kapcsolatban szereplőik egyeztetési szokásairól az adatok csekély száma vagy éppen hiánya miatt nyilatkozni nem lehet, viszont szerzői utasításaik viszonylag bőven kínálnak adatokat az értelmi egyeztetés kizárólagosságával vagy erős dominanciájával; ilyen Thury Zoltán, Gárdonyi Géza, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Bánffy Miklós és leginkább Tamási Áron. Feltűnő, hogy a drámakötetben szereplő mű mindnyájuk esetében a 20. század közepe előttről való. Az 1950 után született darabokban a szerzői utasításokban összességében nagyjából megegyezik az alaki és az értelmi egyeztetés képviselője, bár ehhez az összképhez az egyes írók változatos eredményekkel járulnak hozzá. Az utasításokban az alaki egyeztetésre Illés Endrénél van a legtöbb példa, szó sincs azonban nála kizárólagosságról: az idetartozó igéinek körülbelül a negyede nem egyes, hanem többes számú.

Példák a szerzői utasításokból az igei állítmány értelmi egyeztetésére két alany után: „*Lujza és Böske könnyű nyári ruhában az ablaknál ülnek*” [ut.] (Barta 872); „*Jobbról polgárlány és katona összeölelkezve jönnek*” [ut.] (Bánffy 403); „*Tata és Bönge kimennek a kápolna felé*” [ut.] (Szabó 928). Kettőnél több alany után: „*Zsuzsánna, Marjay, Klára elmennek jobbra*” [ut.] (Thury 39); „*Juli, Rozi, Szunyogné tányérokat és késeket raknak az asztalra*” [ut.] (Gárdonyi 107); „*Az ajtó nesztelenül megnyílik, Eszter, Regina, Lukács és Máté sompolyognak be*” [ut.] (Tamási 784). Még akkor is előfordul a többes szám, ha az alanyok viszonya többé-kevésbé különbözik az egyszerű kapcsolatostól: „*Klári fejbőlintással, Balázs rövid meghajlással fogadják a köszöntést*” [ut.] (Zilahy 20); „*Először Eszter, aztán Regina, majd Máté kíváncsian felállnak*” [ut.] (Tamási 730).

Ellenpéldák az utasításokból az igei állítmány alaki egyeztetésével két, illetőleg több alany után: „*Turai és Gál frakkban belép*” [ut.] (Molnár 302); „*Izabella és Ferdinánd kettesben marad*” [ut.] (Illés 1042); – „*Cuki, a Méltóságos és Márton egyszerre megfordul*” [ut.] (Görgey 527). Természetesen itt is megesis, hogy az alanyok nem egyszerű kapcsolatos viszonyban, hanem például megosztóban állnak egymással: „*Ide-oda áramolnak [a papok], s közben hol az egyik, hol a másik kerül a nézőtér elé*” [ut.] (Németh 1075). – Megfigyelhető az a szabályos jelenség is (vö. Rác 1991: 210), hogy az alaki egyeztetés után az új tagmondatban az állítmány többes számba csaphat át: „*Borbálát Chlum és Duba támogatja, oldalra vezetik*” [ut.] (Háy 691); „*Mariska és Ágika izgatottan kihajol, kitépik a postás kezéből a levelet*” [ut.] (Örkény 398).

Egy-két szerzőnél viszonylag nagy adatszám mellett is elég erős az egyes és a többes szám közötti ingadozás. Különösen érdekes az az eset, amelyben ugyanazon az oldalon és ugyanazokkal az alanyokkal kapcsolatban fordul elő a kétféle megoldás: „*Hunyadi és Hohenzollern az ajtóhoz rohannak*” [ut.] (Háy 696), de utána: „*Hunyadi és Hohenzollern Frigyes aztán az ajtónál megáll*” [ut.] (uo.).

Mint említettem, a szereplők megszólalásaiból való adatoknak csak a harmadában értelmi az egyeztetés, de ez az arány is felülmúlja a Rác-z-korpuszból megismerhető és neki megfelelő tétel részeredményeket. (Összeredmény ott ebből a szempontból, azaz az élő alanyú igei állítmányokra nézve nincs megadva.) Egy-egy drámából általában kevés az adat ahhoz, hogy megtudhassuk, különösebben hajlamos-e az író az egyik vagy a másik egyeztetésmódra a szereplők beszélgetésében. Mind az előfordulási szám miatt, mind a döntetlen eredményre tekintettel kiemelésre érdemesnek tartom Háy Gyula művének 6 : 6-os adatmegoszlását. Szabó Magdánál viszont a szereplőktől származó 5 alaki egyeztetéssel szemben többes számú példa nincsen. Érdekesebb azonban ezeknél egy diakrón vonatkozású megfigyelés: míg a 20. század első felének darabjaiban a szereplők beszédében összességében 30–40% körüli az értelmi egyeztetés részesedése, ez az érték a század harmadik negyedére csaknem 10%-ra esik vissza. Visszautalok itt arra, hogy a század közepe után a szerzői utasításokban is az alaki egyeztetés térhódításának lehettünk tanúi.

Példák a szereplők megszólalásaiból a többségben lévő alaki egyeztetésre két élő alany után: „*Nem arra való [a férjem], hogy felesége és gyermeke legyen*” (Thury 14); „*Végül a hatyú és a lúd is hasonlít...*” (Herczeg 967); „*A püspök úr és az apát úr lepihent*” (Szabó 942). Kettőnél több alany után: „*a király, a miniszter, a cipész, a lélekbúvár egyforma elégedetten távozik*” (Déry 345). Az egyszerű kapcsolatostól eltérő, választó viszonyal: „*De egy miniszter vagy államtitkár nem úgy gondolkodik*” (Lengyel 310); „*ahogy egy cseh paraszt vagy polgár nem lehet ellenem*” (Háy 665).

Ellenpéldák értelmi egyeztetéssel két, illetőleg több alany után: „*Hallom, Vencel öcsém meg a felesége Prágában fülig ülnek a huszitaságban*” (Háy 644); – „*A jegyző, a pap, a tanító, a kocsmáros,*

hogy fogják csodálni...” (Barta 903); „A római pápa, a bolognai pápa meg az avignoni pápa kölcsönösen kítaszították egymást az egyház kebeléből” (Háy 638). Választó viszonyal: „hogy Lüdecke vagy Lein vagy Tilinger adnának pénzt?” (Remenyik 1191).

A névszói-(igei) állítmányok körében nincs olyan jelentőségük a szerzői utasításoknak, hogy érdemes legyen őket a szereplők beszédétől elkülönítve tárgyalni. Az élőlényt jelölő alanyok mellett a drámakorpuszban az állítmányi névszóknak a negyede kerül többes számba, tehát jóval ritkább az értelmi egyeztetésük, mint az igéké. Ugyanakkor a 2. táblázatból kitűnik, hogy az élő jelölő alanyok a névszói állítmány esetében is az átlagosnál sokkal jobban kedveznek az értelmi egyeztetésnek.

Példák az állítmányi névszó értelmi egyeztetésére élő jelentő alanyok után: „*Apám / Anyám oly tisztas öregek!*” (Harsányi 120); „*Bíró, Bíróné igen szórakozottak!*” [ut.] (Móricz 506).

Többségi példák a névszói állítmányi alaki egyeztetésével: „*Anyá és gyermek egészséges!*” (Déry 391); „*A csaló és Dulcinea kénytelen átölelni egymást!*” [ut.] (Vécsi 309). Névszói-igei állítmánnyal: „*Csak Rudi és Klára marad néma és mozdulatlan!*” [ut.] (Zilahy 41).

Nem okoz meglepetést, hogy az **életlelent jelölő alanyok** mellett egészen más az egyeztetési megoldások aránya. A drámakorpusz egészében, vagyis az igei és a névszói állítmányokat, a két és a több alanyt tartalmazó szerkezeteket, továbbá az alanyoknak és az állítmánynak minden sorrendi típusát figyelembe véve az értelmi egyeztetés részesedése ebben a körben 4,1%, szemben az élő alanyok mellett 65,8%-kal. Az igei állítmányoknak a 4,4%-a, míg a névszóiaknak a 2,9%-a kerül többesbe az élettelen alanyok mellett.

Az igei állítmány értelmi egyeztetésének adatai élettelen jelölő két alany után: „*Róma és Bizánc úgy utálják egymást, mint a dögvészt!*” (Szabó 935); „*Tehát a víz és a föld egy kerek testet alkotnak!*” (Illés 1069). (A Szabó Magda-féle példában voltaképpen nem egészen élettelen, hanem metonimikusan megszemélyesített alanyokkal van dolgunk.) Példák az ige többes számú egyeztetésére több élettelen alany után: „*az állam, az egyház, a társadalom a testemet akarják!*” (Bródy 452); „*Gőg és kevélység, hívság elragadtak!*” (Heltai 926).

A névszói állítmány értelmi egyeztetésének egyetlen adata élettelen alanyok után: „*a helyes táplálkozás, jó levegő és tisztaság elengedhetetlen kellékei a csecsemő fejlődésének!*” (Déry 329).

Példák az igei állítmány domináns, alaki egyeztetésére két alany után: „*Az embernek szíve és lelke van!*” (Thury 49); „*bűn és kárhozat járta át elmémet!*” (Fényes 225); „*a másíkról [ti. rúdról] darab füstölt hús és szalonla lóg le!*” [ut.] (Tömörkény 753). Több alany után: „*Az ajtótlal balra egy fogas a falon, melyre egy parasztos ünneplő zeke, különféle ruha, törülköző és egy pár csizma van felakasztva!*” [ut.] (Szemere 277); „*hogy csak az érdem, az egyéni kiválóság, a munka és a tehetség számít!*” (Szomoró 996). Az alanyoknak az egyszerű kapcsolatostól eltérő, választó viszonyával: „*Azt hiszed, az út vagy a munka tört engem össze?*” (Németh 1100).

Példák a névszói állítmány szokásos, alaki egyeztetésére két alanyt követően: „*Császárság és pápaság nem hiúság vagy becsvágy kérdése!*” (Háy 659); „*Az udvar és a ház tiszta!*” [ut.] (Gárdonyi 95). Több alany után: „*Nos, hát akkor az állam, az egyház, a társadalom szemforgató, otromba csaló!*” (Bródy 452); „*háza, telked és trágyád az enyém!*” (Déry 333).

Ha az alanyok között **vegyesen** fordul elő élőlényt és élettelen jelölő, akkor az állítmány többnyire egyes számú. Igaz, az értelmi egyeztetés részesedése 21,4%-os, tehát jóval nagyobb, mint az élettelen alanyok mellett. – Feltűnő, hogy Németh László drámájában viszonylag sokszor áll együtt élő és élettelen alany; mindkét egyeztetésmódra van nála példa.

Példák az igei állítmány alaki egyeztetésére egy-egy élő és élettelen alany után: „*A szép asszony mög a bor, se! / Mőgvigasztal mindenkor!*” [dalban] (Gárdonyi 115); „*az asszony és az igazság ne üljön soha egy asztal mellett!*” (Herczeg 926). Több ilyen alany után: „*Anyakönyvvezető, pap, minden kell most már nekem!*” (Biró 699). Választó viszonyban lévő alanyok után: „*s eloldok minden esküt, melyly neki fejedelem, jobbágy vagy város tartozik!*” (Németh 1038).

Példa az igei állítmány értelmi egyeztetésére egyes alanyegyüttes után: „*Ha Péternek legalább egy hű lánya s ez a kőszál, [!] nincsenek: még egy kaput sem talállok, melyen a bűnbánó királyt beereszthetem...*” (Németh 1047).

A névszói-igei állítmány egyetlen idetartozó adata alaki egyeztetésű, az alanyok választó viszonyban vannak: „*Egyetlen lány vagy kehely nem volna biztos tőlük [ti. biztonságban a norman-noktól]*” (Németh 1085).

Ami a **szórendet** illeti, a szakirodalom megállapításai és Rácز eredményei alapján arra számíthatam, hogy **az állítmánynak az alanyok utáni elhelyezkedése** kedvez az értelmi egyeztetésnek. A drámakorpusz meg is felel ennek a várakozásnak, sőt igencsak túlteljesíti: míg Rácز szövegmintájában az alanyok után álló összes, azaz igei és névszói(-igei) állítmánynak a 6,9%-a került többes számba, a drámakorpuszban maga 59,4%-ával az értelmi egyeztetése a többség. A hatalmas aránykülönbség oka ugyanaz, amit az élő alanyokkal kapcsolatban feltártam, hiszen a drámakorpuszban az alanyok élő volta és az állítmánynak az utánuk való elhelyezkedése rendkívül gyakran jár együtt: 343 szerkezetben, vagyis a két vagy több egyes számú alanyt tartalmazó szerkezetek 58,2%-ában.

Míg Rácznál az alanyok utáni pozícióban mind az igei, mind a névszói állítmányoknak a 6,9%-a került többes számba, nálam élesen eltér egymástól a két típus viselkedése: a drámák idetartozó igei állítmányainak a 63,2%-a értelmi egyeztetésű, a névszói(-igei) állítmányoknak viszont csak a 12,1%-a. Ez a szélsőséges megoszlás is az élő alanyoknak a drámakorpuszban játszott (és már tárgyalt) kitüntetett szerepével függ össze. További statisztikai információ ehhez, hogy a két vagy több egyes számú alanyt tartalmazó igei állítmányú szerkezeteknek a 61,4%-ában jár együtt az alanyok élő volta és az állítmány hátsó pozíciója, míg az ugyanilyen névszói(-igei) állítmányú szerkezeteknek csak a 22,9%-ában.

Az állítmánynak az alanyok utáni elhelyezkedését itt nem szemléltetem újabb példákkal, mivel az eddigi idézeteket úgy válogattam össze, hogy egy másfajta tulajdonság mellett egyben ezt a szórendi típust is demonstrálják.

Az olyan szerkezetek körében, amelyekben **az állítmány megelőzi az alanyokat**, a drámakorpuszban összességében szinte teljesen ugyanolyan az egyeztetésmódok aránya, mint a Rácز-félében. Az értelmi egyeztetés 7%-os részesedése annak a szakirodalmi állításnak is megfelel, hogy az állítmány elülső helyzete nem kedvez a többes számnak. Ha azonban külön-külön vesszük szemügyre az igei és a névszói(-igei) állítmányok viselkedését, már egészen más tapasztalhatunk. Rácز szövegmintájában szórványos, csupán 1,4%-nyi az elől álló igei állítmány értelmi egyeztetése. Ehhez képest a drámakorpuszbeli 8% határozottan soknak mondható. Még ennél is feltűnőbb azonban a többes számú névszói(-igei) állítmány teljes hiánya, szemben a Rácز által mért 18,5%-kal. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ezt az utóbbi eltérést a Rácز-korpusz vegyes műfaji összetétele okozza, hiszen az ő szépirodalmi rézkorpuszában az ide tartozó adatok között éppen úgy nincsen többes számú, mint a drámákban.

Bár a csekély számú adatból messzemenő következtetést levonni nem lehet, úgy tűnik, hogy az igei állítmánynak az alanyok előtti értelmi egyeztetése a század első felében volt szokásban.

Példák az igei állítmány domináns, alaki egyeztetésére két alany előtt: „Ott *lógott* az akasztó-fán *Botond* meg *Lehel*” (Szabó 950); „*Jön a tél, a hó...*” (Szakonyi 781); „Majd *bánt* téged *Caraffa* meg a felzúdult nép *haragja*” (Fényes 209). Több alany előtt: „*Begyűtt* oszt a *főbíró* meg a *jedző* meg a *bíró úr*” (Móricz 547); „és hogy az életben együtt jár a *szép* meg a *csúnya*, a *finom* és a *durva*, a *jó* és a *rossz*” (Barta 900). Nem egyszerű kapcsolatos, hanem összefoglaló kapcsolatos, illetőleg választó viszonyú alanyok előtt: „*Nyugodjék meg Loyola is, a pápa is*” (Sütő 872); „[A latin beszédet] *lefordítja Vajk vagy a feleségem*” (Szabó 934).

Ellenpéldák az igei állítmány értelmi egyeztetésével két alany előtt: „A nyilvánosság előtt *kerülték* egymást – *Trill* és a *nagyhercegnő...*” (Herczeg 942); „Autóberregés, egy perc múlva *jönnek* balról, a ház mögül, a korlát mellett, *Bella* és *Mária*” [ut.] (Karinthy Frigyes 1140). Több alany előtt: „És *elsietnek, Rosenber, Hatzfeld, Zinsendorf*” [ut.] (Somory 1016); „Előlről, jobbról *jönnek: Lendvai, Lendvainé, Lidérc, Polacsek, Hermin*” [ut.] (Karinthy Frigyes 1114).

Példák a névszói(-igei) állítmány alaki egyeztetésére két alany előtt: „*Tiszta* a *lelke* és a *szándoka*” (Heltai 821); „és *legyen ártatlan* a *Zsuzsi* meg a *Kiszi*” (Szemere 281). Több alany előtt: „Akkor te is az vagy, *ami az anyád, apád* meg a *többi*” (Kodolányi 984); „*Tied arany, gyöngy és gyémánt*” (Balázs 794).

Az **alanyok közé ékelődő állítmány** a Rácز-féle szövegmintában az adatok 88,5%-ában ige, és egyetlen kivétellel egyes számú. A drámakorpusz ilyen adatai ennél is egyöntetűbbek: csak igéket találunk köztük, mindig alaki egyeztetéssel. – Nem bocsátkozom most bele annak a kifejtésébe, amit Rácз is többször felvet elemzése során: a közbeékeléses szerkezetek megítélése gyakran vitatható, mivel számolhatunk az ellipszis lehetőségével, vagyis azzal, hogy az alanyok voltaképpen más-más tagmondathoz tartoznak.

Példák az igei állítmány beékelődésére két alany közé: „engem tulajdonképpen a *vödör érdekel* meg az *ágy*” (Karinthy Ferenc 228); „de a *fülem* itt volt és a *szemem* is” (Gyurkó 569). Több alany közé: „Most már csak a *víz köll* hozzá mög *krumpli* mög a *tűz*” (Tömörkény 754); „Finom fehér *ruha volt* rajta, és skarlát *mente* és *aranykereszt* a mellén...” (Szomory 1001).

A vizsgált szerkezeteket az **alanyok darabszáma** szerint osztályozva Rác szövegmintájában (a beékelődő állítmány adatait nem számítva) két alany mellett 5,1%, míg kettőnél több alany mellett 11,9% az értemi egyeztetés részesedése. A drámákban két alany mellett 45,4%-ban, több alany mellett pedig 51,6%-ban találtam értemi egyeztetést. Az alanyok számának növekedése tehát itt is határozottan kedvezett a többes számnak, sőt győzelemre segítette az értemi egyeztetést. Az igei és a névszói(-igei) állítmányokra külön-külön is érvényes, hogy az alanyok számának növekedésével az értemi egyeztetés szerepe is nőtt.

A két, illetőleg több alany melletti egyeztetésre az élőséggel és a szórenddel kapcsolatban már bőven hoztam példákat, itt nem szaporítom őket tovább. Nem szóltam viszont még eddig azokról a sajátos esetekről, amelyekben a két vagy több alanynak legalább az egyike **gyűjtőnév vagy mennyiségjelzős főnév**, noha – akárcsak Rácz Endre – a statisztikai táblázatok összeállításához, az egyeztetési arányok megállapításához már figyelembe vettem őket. Rácztot abban is követtem, hogy a gyűjtőnévvel akkor is élettelenként (fogalomként) számoltam, ha személyek csoportját jelöli (vö. Rác 1991: 101).

Mivel a **gyűjtőnév** mellett az alaki egyeztetés a szabályos, elvben akkor is erre számíthatunk, ha a gyűjtőnév egy másféle egyes számú főnév társaságában tölti be az alany szerepét. Ezt a feltevést a drámakorpusz adatai általában megerősítik, függetlenül a szórendtől: „Egy *házaspár* s *Antal ül* a fotelekben” [ut.] (Sarkadi 341); „Az ebédelőben viszont együtt *van* a *család* és a vendég *fiatalember*” [ut.] (Hunyady 495); „*Perrin* és a *tömeg* kifelé *indul*” [ut.] (Sütő 871). Van azonban példa értemi egyeztetésre is: „*Jönnek* még: *Mezilo*, a magdeburgi érsek, *Hermann*, a szász, nordmarki *Odo*, *Eckbert*, a meissen-i és nagy *tömeg*” [ut.] (Füst 540). Az utóbbihoz nyilván az is hozzájárul, hogy sok a mondatban a személynévi alany; hozzáteszem azonban, hogy egy korábbi (véletlenszerű gyűjtésen alapuló) vizsgálatomban olyan példákat találtam az állítmány többes számára, amelyekben a gyűjtőnév előtt csak egy másik alany áll (Horváth 2004a: 15).

Az olyan szerkezetekben, amelyekben legalább az egyik alany **mennyiségjelzős főnév**, Rác az általa vizsgált korpuszban következetesen alaki egyeztetést talált, tallózó gyűjtésében azonban többes számú állítmány is akadt (1991: 101–3). Korábbi, véletlenszerű gyűjtésemből én is idézhettem értemi egyeztetésűeket (Horváth 2004b: 137).

A drámakorpusznak azokban az alanyegyetteseiben, amelyeknek mennyiségjelzős és ilyen jelző nélküli tagjuk is van, az eseteknek körülbelül a kétharmadában egyes számú az igei állítmány. Példák erre különféle szörendi kombinációkkal és alanytípusokkal: „A *három rabbinus* és *Santángel* ijedten *hátrál*” [ut.] (Illés 1075); „Judit köré *néhány cseléd*, *asszony* s *Böske húzódik*” [ut.] (Fényes 207); „*egypár kalap* és *übereciher* meg egy *vadászpuska lóg* a fogason” [ut.] (Szép 7); „*Szalayné* és a *két leány* kínosan, fájdalmasan *szorong*” [ut.] (Barta 880); „hol hatalmas *szárnyasajtó* és *két* hosszú *ablak nyílik* a piacra” [ut.] (Bánffy 472); „Mit ér a *sok szép szó*, a nagy *lélek*” (Thury 13); „*Látszik* a szemben álló *ház* és annak *két ablaka*” [ut.] (Barta 813). Az alanyoknak az egyszerűtől eltérő, összefoglaló kapcsolatos viszonyával: „*Ő is*, a *két nő is* *Tóra néz*” [ut.] (Örkény 428).

Az idetartozó értemi egyeztetés szerkezetek mindegyikében élő alanyok szerepelnek. Példák két és több alannyal, különféle szórendi változatokkal: „*Hivtesem* és *két* felnőtt *leányom* a helybeli evangélikus református sírkertben *nyugszanak*” (Szép 21); „*Táltos*, *Tarcal*, *Tarhó* és a *két tiszt* *berohannak*” [ut.] (Harsányi 236); „A *négy szobalány* és *Dolorosa* kézről kézre adva egy-egy ruhadarabot, ezt *éneklik*.” [ut.] (Vészi 270); „A korridoron *megjelennek Müller*, *Müllerné* és a *két gyerek*, kezükben csomagokkal” [ut.] (Remenyik 1172).

Az ilyen alanyegyettesek mellett a névszói(-igei) állítmány a korpuszban mindig alaki egyeztetésű: „*Dulcinea* budoárjában *négy szobaleány*, s *Donna Dolorosa látható*” [ut.] (Vészi 269); „*Tenger szavuk*, *fontoskodásuk*, olcsó / *Vetélkedésük* csakis *arra volt jó*” (Heltai 858).

Ha az együttest kizárólag mennyiségjelzős alanyok alkotják, akkor a drámabeli összes adatban egyes számú mind az igei, mind a névszói(-igei) állítmány: „Fehértemplom körül *hét zászlóalj* és *két ezred lovasság* még *erősíti* ezt a vonalat” (Szomory 1022); „*minden* részeg *katona*, *minden* hájas *polgár*; *minden* öreg *kéjenc* maga alá *gyűrhet* [téged]” (Gyurkó 535); „Hallom, Sári, neked is *három*

fiad van meg két jányod” (Móricz 488); – „különféle kisiklások miatt fél évtized alatt az Új Jeruzsálemben *hatvanhat száműzetés, tizenhárom akasztás, tíz lefejezés és harmincöt máglya* a kiutalt hatalmi válasz” (Sütő 863). „*Tied lesz minden győzelem és minden dicsőség*” (Illés 1025). – Az említett korábbi vizsgálatomban egyébként találtam példát az értelmi egyeztetésre (Horváth 2004b: 137).

A részben és a tisztán mennyiségjelzősek között átmenetet képez az olyan alanyegyüttes, amelynek az egyik tagja mennyiségjelzős, a másik pedig határozatlan névelős. Az ezt képviselő adatban az állítmány alaki egyeztetésű: „*Tíz vértés meg egy strázsamester aludt a házukban*” (Fényes 201).

Ha az alanyoknak közös mennyiségjelzőjük van, akkor – a szakirodalom állításával is összhangban (vö. Rác 1991: 101) – az (igei) állítmány majdnem mindig egyes számba kerül: „*mert néhány ezer német s lombard odafészkel az ablaka alá*” (Németh 1084); „*amelybe rengeteg gondolat és indulat zsúfolódik*” [ut.] (Zilahy 73); „*hogy ennyi fehér kendő és szűzlány van Rómában*” (Németh 1090); „*És vele hódolt a többi gróf, márkí és báró is*” (Illés 1028). Az egyetlen ellenpélda értelmi egyeztetéssel: „*Ennyi aggodalom, szorongás, felelősség nem lakhattak benn büntetlen*” (Németh 1086).

2.2. Az állítmánynak a két vagy több különböző nyelvtani számú alany melletti egyeztetésekor nagy szerephez jut a szórend, pontosabban az úgynevezett **közelségi szabály** (l. pl. Rác 1968: 254–5; 1991: 138–45). Ez azt jelenti, hogy az állítmány a hozzá közelebb elhelyezkedő alanyok a számához igazodik; ha pedig az alanyok közrefogják az állítmányt, akkor az állítmány előtti alany irányítja az egyeztetést. A közelségi szabály működése mindenképpen alaki egyeztetés, de azokban az esetekben, amelyekben többes számot ír elő, egyben értelmi is. Vannak viszont olyan sorrendi típusok, amelyekben az egyes szám használatát sugalló közelségi szabályt a neki ellentmondó értelmi egyeztetés megzavarja, nem mindig engedi érvényesülni.

A drámakorpuszban összesen 69 olyan szerkezetet találtam, amelyben két vagy több különböző nyelvtani számú alany van. Az állítmány 13-szor került egyes számba (18,8%), 56-szor pedig többesbe (81,2%). A különféle szórendi típusokat képviselő adatokat Rác módszerét és jelöléseit (1991: 138) követve rendeztem a 3. táblázatba. Mivel a táblázatban az igei és a névszói(-igei) állítmányok adatait én sem különítettem el egymástól, az állítmányt fajtájától függetlenül „V” szimbolizálja. A további rövidítések: N = alany; s = egyes szám, p = többes szám.

3. táblázat

Az egyeztetési típusok és részeseidések két vagy több különböző nyelvtani számú alany előfordulásakor

Típus	Adat	%	Típus	Adat	%
1/a. Ns + Np + Vs	–	–	1/b. Ns + Np + Vp	31	100
2/a. Np + Ns + Vs	4	28,6	2/b. Np + Ns + Vp	10	71,4
3/a. Vs + Ns + Np	8	66,7	3/b. Vp + Ns + Np	4	33,3
4/a. Vs + Np + Ns	–	–	4/b. Vp + Np + Ns	9	100
5/a. Ns + Vs + Np	1	100	5/b. *Ns + Vp + Np	–	–
6/a. *Np + Vs + Ns	–	–	6/b. Np + Vp + Ns	2	100

A típusokat a táblázat sorai szerint haladva, páronként tárgyalom.

Az 1/a. képlet realizálódására eleve kevés az esély, hiszen mind a közelségi, mind az értelmi egyeztetéssel ellentétes ez a (Rácztól kölcsönzött) típuspélda: *A fiú meg a lányok vizsgázik*. Nem csoda, hogy sem Rác szövegmintájában, sem a drámakorpuszban nem akadt ilyen. Hogy a képletet nem láttam el az adatolatlanúság csillagával, annak az az oka, hogy tallózó gyűjtésekor Rác Endre találkoztott effélével (kettőnél több alany jelenlétében): „*A két sírhely, a díszes ravatal, az üvegezett hintó, a lakkozott koporsó, a gyászhuszárok csaknem ötezer forintba kerül*” (Fejes Endre: Rozsdatemető; idézi Rác 1991: 140). – Ezzel szemben az 1/b. képlet megvalósulására már eleve igen nagy az esély, hiszen mind a közelségi szabálynak, mind az értelmi egyeztetésnek megfelel ez a megoldás: *A fiú meg a lányok vizsgáznak*. Tökéletesen érthető, hogy az 1. párt tekintve Rác szövegmintájában

is, a drámakorpuszban is kizárólagos az 1b. érvényesülése, sőt az sem meglepő, hogy az összes típus közül mindkét korpuszban ez a leggyakoribb. Példák a drámákból igei állítmánnyal két, illetőleg több alany után: „*Péter és a nők meghajolnak*” [ut.] (Heltai 829); „*Molnár Ferdinánd és társai feszes tisztelgés után kimennek*” [ut.] (Illyés 156); – „*tanári nyugdíjad, házad, szövetkezeteid meg fogják neked hozni a bőséges megélhetést*” (Lengyel 388). Az egyszerű kapcsolatosító eltérő viszonyú alanyokkal: „*nekem se igényem, se extra kívánságaim nincsenek*” (Örkény 409); „*kinek a bűnét nem egy asszony vagy néhány szolgál, hanem országok szenvedik...*” (Németh 1025). Példák névszói állítmánnyal: „*A pápa és a püspökök isteni jognál fogva pásztorai a népnek*” (Szomory 1010); „*Múltad és gyermekeid az enyémed*” (Déry 333); – „*A hotel tulajdonosa, alkalmazottai és vendégei javarészt európaiak*” [ut.] (Remenyik 1109).

A 2. párban Rácz a közelségi egyeztetés nyelvi fölényét figyelhette meg az értelmivel szemben, vagyis inkább *A fiúk meg a lány vizsgázik* típusú adatokat talált, mint ilyeneket: *A fiúk meg a lány vizsgáznak*. A drámakorpusz idetartozó adatainak viszont alig több mint a negyede alaki egyeztetésű. Két példa a 2/a. típusra: „*ezekre némely ruhafélék, szoknya, téli gúnya, viganó van akasztva*” [ut.] (Tömörkény 753); „*a mozdulatai, arckifejezése ezt mondja*” [ut.] (Barta 819). Többes számú alanyból és mennyiségjelzős egyes számú alanyból álló együttes: „*A sópsi kis kapunál Thököly kegyelmes urunk hajdúi meg kétszáz tatárja áll...*” (Fényes 184). – Ezt a párt tekintve tehát a drámákban az értelmi egyeztetés erősebbnek bizonyul a közelségénél. Igei állítmányú példák a 2/b. típusra két, illetőleg több alanyal: „*a kedvező születési körülmények és a nagy vagyon nem helyettesíthetik az egyéni rátermettséget és a tudást*” (Illés 1032); – „*En nem ismerlek eléggé, csak amennyire leveleid, hírszöbeszéd kifestettek*” (Németh 1096); „*Zsölykék, székek, pamlag a falak mentén sorakoznak, összehozva*” [ut.] (Szomory 1037). Névszói állítmány: „*heréid és petefészked az enyémed*” (Déry 333).

A 3. párban Rácznál igen erős a közelségi szabály érvényesülése, azaz ennek a típusnak a dominanciája: *Vizsgázik a fiú meg a lányok*, szemben ezzel: *Vizsgáznak a fiú meg a lányok*. Ha kevésbé szélsőséges aránnyal is, a drámakorpuszban hasonló a helyzet: a közelségi egyeztetés részesedése kétharmados. Példák a 3/a. típusra két, illetőleg több alanyal: „*hol van most Engelbert s a többiek?*” (Füst 608); – „*Jön: Göre, Mihály, Rozi, Kisbíró, Kátsa, kocsis, bámészködő falusiak*” [ut.] (Gárdonyi 133); „*Van benne íróasztal, fegyverárvány, zongora, karosszék csoportok stb.*” [ut.] (Biró 593). – Az értelmi egyeztetés tehát nagyobb arányban írja felül a közelségit, mint a Rácz-féle korpuszban. Példák a 3/b. típusra igei, illetőleg névszói állítmánnyal: „*És ott feküsznek, gép és emberek...*” (Karinthy Frigyes 1086); – „*[Henrik barátai odasietnek...]* Ezek: *Siegfried*, mainzi érsek, svábországi *Rudolf és kísérete, IV. Welf, Gottfried*, a püpos és embereik” [ut.] (Füst 540).

A 4/a. típus, vagyis a *Vizsgázik a fiúk és a lány* típusú megoldás ugyanúgy ellentétben van mind a közelségi, mind az értelmi egyeztetéssel, mint az 1/a., ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy a drámákban nincs rá adat. Csak azért nem csillagoztam meg, mert a Rácz-féle korpuszban néhányszor mégis előfordult (1991: 141–2). – A 4/b., vagyis a *Vizsgáznak a fiúk és a lány* típus viszont összhangban van a közelségi szabállyal és az értelmi egyeztetéssel is, a párjával szembeni 100%-os érvényesülése tehát egészen természetes; azt azonban hozzá kell tenni, hogy az adatszámával jóval kisebb a hasonló tulajdonságú 1/b. típusénál. Példák a 4/b.-re igei állítmánnyal és két, illetőleg több alanyal: „*mert mindig velem vannak a jószágaim meg az édes szülém...*” (Szemere 281); „*Parancsod várják künn a hadnagyok / És Silló tábornester*” (Harsányi 148); – „*Lesznek szolgálid, kamarásaid, titkárod*” (Szabó 932); „*és kivonultak a fehér ruhás lányok, a cserkeszek, a leventék és a vasutaszenekar*” (Örkény 438). Az alanyok közötti választó viszonyal: „*Jönnek a rózsák vagy valami olyan csendes, nyugalmas szenvedély, ami mellett az ember elfelejti, hogy hogyan következnek egymás után a napok*” (Thury 40). Névszói állítmánnyal: „*Ebben a párás elrajzoltóságban láthatók a bástyák szelídre mosódott vonalai, egy torony csipkés s egy széles kapu vasszerkezete*” [ut.] (Vészi 294).

A két utolsó párral kapcsolatban – mint azt az egyes számú alanyok melletti egyeztetésről szólva is említettem – felvethető az a lehetőség, hogy nem egyszerű mondatokkal, hanem ellipszises szerkesztésmódokkal van dolgunk (az ötlethez és szakirodalomhoz vö. pl. Rácz 1991: 139). Ha mégis egyszerű mondatokként kezeljük őket, hamar beláthatjuk, hogy a közelségi egyeztetés speciális szabálya szigorúan működik. Eleve nem tűnik lehetségesnek sem az 5/b. megoldás: **A fiú vizsgáznak, meg a lányok*, sem pedig a 6/a.: **A fiúk vizsgázik, meg a lány*. A megcsillagozás nemcsak elméletileg tűnik megalapozottnak, hanem mind a Rácz-féle szövegmintának, mind a drámakorpuszban az

adathiánya is igazolja. Mindebből az is következik, hogy a drámákban természetesen 100%-ban érvényesül mind az 5/a. típus: *A fiú vizsgálzik, meg a lányok*, mind pedig a 6/b.: *A fiúk vizsgáznak, meg a lány*. Igaz, a megvalósuló megoldások adatszáma is csekély. Az 5/a. típust egyetlen példa képviseli: „Külön *kutatólaboratórium* áll ott a rendelkezésemre, *gépek, műszerek...*” (Zilahy 79). A 6/b.-nek is csak két adata van, mindkettő Remenyiktől. Érdekességük, hogy bennük a különböző számú alanyok nem homogén tömbökbe rendeződve, hanem szeszélyesen váltakozva helyezkednek el; ezzel együtt a szerkezeteknek a 6/b. típusozartozása kétségtelen: „Engem a *könyvek érdekelnek, a padlás és a pincérek...*” (Remenyik 1161); „csak *vendégek vannak, szobák, kocsmák és folyosók!*...” (Remenyik 1135).

III. Az alany és az állítmány személybeli egyeztetése. – Erről a témáról szólva is célszerű egymástól elkülönítve tárgyalni az egy és a több alanyt tartalmazó szerkezeteket.

1. Személybeli egyeztetés egy alannyal. – A főszabály természetesen az, hogy az állítmány az alanynak a grammatikai személyéhez igazodik. Ettől csak a **vonatkozó névmási alanyú mellékmondatok** egy részében találhatunk eltérést. A vonatkozó névmás mindig 3. személyű, természetesen alanyként is az. Arra számíthatunk tehát, hogy hozzá igazodva a főszabálynak megfelelően a mellékmondat állítmánya is 3. személybe kerül. Ez többnyire így is van. A vonatkozó névmási alany azonban a főmondatnak olyan mondatrészére is visszautalhat, amelyet ott 1. vagy 2. személyű névmás fejezett ki. Ilyenkor **személyátsugárzás** következhet be, azaz a főmondatbeli 1. vagy 2. személy átveszi a 3. személyű vonatkozó névmástól az egyeztetés irányítását, és ezzel a mellékmondat állítmánya 1., illetőleg 2. személybe kerül. (A részletekhez vö. Rác 1968: 251–2.) A személyátsugárzás azonban nem feltétlenül megy végbe, azaz a vonatkozó névmás irányító szerepe megmaradhat, és akkor persze a mellékmondat állítmánya 3. személyű lesz.

Mitől függ a személyátsugárzás megtörténe, és mennyire gyakori? Rác erre vonatkozólag nem végzett statisztikai vizsgálatot, de elemzéseiből kitűnik, hogy nagy szerepe van a vonatkozó mellékmondat fajtájának, vagyis annak, hogy a főmondat melyik mondatrészét fejt ki. Rác szerint az értelmezői mellékmondat különösen kedvez a személyátsugárzásnak, míg az állítmányi alárendelésben és egyéb típusú mondatkapcsolatokban erősebb az ingadozás (1968: 252; 1991: 34).

Pontos statisztikai felmérést én sem végeztem a drámakorpusz alapján, de úgy találtam, hogy ahol lehetőség van a személyátsugárzásra, ott az esetek nagy többségében meg is történik. Feltehetőleg azért is tapasztaltam ezt, mert a drámákban a személyátsugárzásra esélyes tagmondatkapcsolatok legtöbbször értelmezői alárendelés.

Példák a korpuszból az olyan személyátsugárzásra, amely az 1. személyhez kapcsolódó értelmezői vonatkozó mellékmondatban megy végbe: „Melyik istent kérjem **én** / az égiek vagy alvilágiak közül / **ki** éggel és az alvilággal **harcolok**, / étellel és halállal?” (Babits 581); „Setét Lajos nincs. Néma Péter nincsen. / **Én**, én vagyok csak. **Én, aki beszélek**” (Heltai 952); – „Legyen róla meggyőződve, hogy **mi**, **akik** az ön eszméinek lobogója alatt **küzdünk**, a visszatért vezért megillető módon fogjuk fogadni” (Lengyel 385); „Tőle mit sem várhatunk, **mi**, **kik** oly számosan **szolgáltuk** az utolsó évtizedben a szabadság ügyét” (Bánffy 423). A 2. személyhez kapcsolódóan: „Megijedtél talán? [...] **Te**, **aki** József császár halála után olyan vakmerően el **mertél** menni titkos misszióval a porosz királyhoz” (Bánffy 446); „**Te**, **aki** a máglyát **tartod** a szövetségésednek, te hirdeted a hitet ebben a világban?” (Háy 671). Az átsugárzó névmás megszólító funkciója is lehet: „Édes jó Istenem, **te**, **aki** fenn **vagy** és **örköddöl**, légy gondozónk továbbra is nekünk, szegény üldözött fiataloknak...” (Tamási 742); „Gerson magiszter, **te**, **aki** az egyházat **akarod** felfrissíteni, Hohenzollern uram, **ki** ráncba **szeded** a brandenburgi tartományt, drága László uram, Miklósom, **ti**, **akik** **ki** nem mondott szavaimat is **megértitek** – üljetek le” (Háy 694). – Az egyeztetést irányító névmás az alanyin kívül más mondatrészi szerepet is betölthet: „eldobsz **engem**, **ki** mindent neked **áldoztam föl!**” (Bánffy 483); „s gondolatok **rám** olykor a tábori tüzeknél, **aki** együtt **szenvedtem** veletek!” (Szomory 1067).

Az értelmezői mellékmondatokat tekintve kivételes az az eset, amelyben nem megy végbe személyátsugárzás: „Ritka az olyan, mint **én**, **aki** így kedvire **utazhat**” (Illyés 172); a 3. személyű egyeztetést valószínűleg az magyarázza, hogy ez a vonatkozó mellékmondat tulajdonképpen kétféle kapcsolódik: nemcsak a közbevetett **én** névmást értelmezi, hanem az abszolút főmondatához is kötődik alanyi alárendeléssel.

A drámakorpusz nem értelmezői mellékmondataiból csak egy olyan van, amely reális esélyt adna a személyátsugárzásra. Ebben a jelzői alárendelésben azonban a lehetőség kihasználatlanul marad: „[én] nem az az ember vagyok, akinek jó dolga van nők körül, *aki* az ilyen szőke fiatalokat *elbívoli*” (Szomoró 1066).

2. Személybeli egyzetetés több alannyal. – Az állítmány egyzetetése természetesen akkor vet fel kérdést, ha az alanyok különböző személyűek. Ilyenkor az állítmány rendszerint többes számba kerül, és a **kisebb sorszámú nyelvtani személyhez** igazodik (l. pl. Rác 1968: 255; 1991: 34). Így van ez természetesen a drámakorpuszban is. Példák 1. és 3. személyű, illetőleg 2. és 3. személyű alanyokkal: „*Én és nőm megjelentünk a kisasszony előtt*” (Bródy 467); „*Én és az osztrogótok hős királya fontosnak tartanók*” (Harsányi 119); – „Már beleuntam azokba a sápiázásokba, amikkel *te* meg *Mártha* nap nap után *traktáltok!*” (Lengyel 309); „amelyet *királyod és te kapni fogtok*” (Szabó 950).

Néha helyett **közelségi egyzetetés** érvényesül, vagyis az állítmány a hozzá közelebb lévő alany személyéhez (az alanyok közé ékelődve pedig az előtte állóéhoz) igazodik. Erre a drámákban nem egészen olyan esetekben kerül sor, amilyeneket Rác tankönyvfejezete (1968: 255) említ. Példák a drámakorpuszból az alanyok egyszerű kapcsolatos, illetőleg hozzátoldó kapcsolatos viszonyával: „Az én házamba *én parancsolok, meg te*” (Móricz 553); „Ne félj! az örök végzetet legyőztem én, / *legyőztem én s a szerelem s a vér s a vágy*” (Babits 583); – „onnan *indult el Ilionba két fiad / és sok thészli s köztök én is, gyors hajón*” (Babits 566). Választó viszonyal: „ahol *én ott vagyok, vagy a herceg*” (Szabó 932). Az egyszerű kapcsolatos és a választó viszony kombinálásával: „Én megtanítom ezt a népet felejteti, *te meg a fiad vagy az unokád megtanítja* emlékezni újra” (Szabó 968). – Úgy tűnik, a szerzők főleg ott választják a közelségi egyzetetést (a kisebb sorszámú személy szabályát mellőzve), ahol értelmi, illetve ritmikai okból külön hangsúlyt kívánnak adni egyes alanyoknak vagy minden egyes alanyoknak.

IV. A tárgy és az állítmány határozottságbeli egyzetetése. – Tíz évvel ezelőtt olyan előadással emlékeztem meg Rác Endre tanár úr születésének 80. évfordulójáról, amelyben a határozottságbeli egyzetetés hibáival és furcsaságaival foglalkoztam (Horváth 2003). Olyan példák alapján készítettem el, amelyeket véletlenszerű gyűjtéssel találtam olvasgatás és tévézés közben. A gyűjteményt viszonylag tekintélyes számú adat alkotta.

Ezzel szemben a drámakorpuszban csupán egyetlen szabályszegésre bukkantam a határozottságbeli egyzetetés köréből, a határozatlan névelőjú tárgy és a határozott igeragozás kombinációjával: „Olyan ez... mit mondjak csak... mint mikor *egy* szegény, de törekvő *embert* még nála is szegényebb rokona *látogatja meg...*” (Karinthy Frigyes 1079).

V. Egyzetetés a mennyiségjelzős és hasonló szerkezeteken belül. – A mennyiségjelzők (és más, hasonló szerepű szavak) utáni számhasználat szakirodalma bőséges. (Összefoglalásként, illetve további szakirodalmi kitekintéssel vö.: Rác 1968: 343, 1980b: 260, 1991: 56; Tompa 1985a, 1985b; Dömötör 2011; Horváth 2012.) Egybehangzó vélemény szerint a mai magyar sztenderdben, bizonyos kivételeket nem számítva, a jelzett szó egyes számba kerül. A kivételek közé egyrészt néhány hagyományos kifejezés tartozik (*minden idők, minden körülmények* stb.), másrészt hozzájuk sorolható az a kisebb-nagyobb számhasználati ingadozás is, amely az *összes*, a *többi* és még egy-két szó után tapasztalható.

A drámabeli mennyiségjelzős szerkezetek közül nem tartom szükségesnek azoknak a részletes tárgyalását, amelyek maradéktalanul megfelelnek a 20. (és 21.) századi sztenderdnek. Csupán egy adatot idézek a korpuszból a jelzett szó egyes számú egyzetetésére határozott, illetőleg határozatlan számnév, valamint a *minden* névmás után: „Az *t két tinót* jó lenne elhajtani...” (Móricz 506); „*Rengeteg püspök meg tartományúr* gyűlt oda” (Németh 1033); „Ez *minden partiban* automatikusan megtörténik, osztás közben” [ut.] (Csurka 586). További példák bőven találhatóak írásomnak azokban a szakaszaiban, amelyekben a mennyiségjelzős alany vagy alanyok melletti egyzetetésről esik szó.

Ha az egyes számnál jóval kevesebbszer is, a 20. századi drámaírók viszonylag gyakran használnak többes számot a mennyiségjelző után, főleg a népi beszédmód érzékeltetésére vagy archaizálásként. Elen jár ebben Móricz, illetőleg Szomoró: „tudod, az oskolába is *két jó barátok* vótunk, Sári” (Móricz 546); „Mámmost nízűk csak össze a mi *két ökleinket!*” (Móricz 510); „Ha ezt meg-

hallja a község, másik *harminchárom esztendőig* lesz bíró úkigyelme” (Móricz 502); – „Itt üljenek le mind, *öt drága hölgyeim!*” (Szomory 1000); „én írtam *sok vaskos könyveket*” (Szomory 1050); „Szentség az egyház kenyerét eszi, és küzd *minden terveim és újításaim* ellen” (Szomory 1013). Példák más szerzőktől: „akkor is a *két Rózsák* gulyája legelt itt” (Tömörkény 759); „Gazdád baját mi orvosolni jöttünk, / Itáliából *százezer veszélyek* / Között jóságosan, irgalmasan...” (Heltai 912); „ha *sok-sok keresztény uraságok* között leszel” (Bródy 450); „És alulról nézve a történelem *minden uralkodói* egyformák” (Háy 665). Néhol előfordul olyan többes számú egyeztetés is, amelyet a szten-derdben vagy például az egyházi nyelvben megőrzött régiségként a mai nyelvhasználattól sem érzünk egészen idegennek: „*minden jókat* tisztelt öcsémuram” (Szép 13); „s egy elavult becsület-ideál szó-lalt meg kibicsakló hangján, az özvegyek, árvák és *minden elesettek* patrónusaként” [ut.] (Vészi 237).

Az *összes*, *többi*, *némely*, *csupa* szavak utáni számhasználatnak az új- és újabb magyar kori történetével a 2012-es szegedi nyelvtörténeti konferencián tartott előadásomban foglalkoztam. A részleteket – a szakirodalom áttekintésével, diakrón statisztikákkal és példákkal – a feltehetőleg 2013-ban megjelenő konferenciakötet fogja tartalmazni. A most következőkben csak röviden, össze-vetésül utalok ennek a történeti vizsgálatomnak az eredményeire.

A felsorolt szavak utáni számhasználatnak vannak olyan esetei, amelyek eleve nem adnak esélyt az egyeztetés ingadozására. – Ha az *összes* ’teljes’ jelentésű, akkor jelzett szava csak egyes számú lehet. Példa a drámakorpuszból: „kit állítunk az *összes* magyar *haderő* immár közös főve-zérének” (Illyés 118). – Ha a *többi* után számlálhatóan főnév áll, az természetesen szintén nem kerülhet többesbe: „A *többi kereszténység* nem törődik velem” (Németh 1089). – Ha a *némelynek* ’bizonyos’-féle jelentése van, akkor mind egyes, mind többes számú főnév előtt állhat, de ez nem nevezhető egyeztetési kettősségnek, mivel a számhasználatot nem a *némely* indukálja: „Nem úgy, mint *némely déligyümölcs*” [gunyoros célzás a drámában főszerephez jutó citromra] (Molnár 283), illetőleg „A kantinosnak *némely* piszkos *dolgok* miatt kénytelenek voltunk röviden fölmondani a bérletet” (Thury 82). – A *csupa* szintén nem tekinthető egyeztetést irányító tényezőnek, ha je-lentése ’puszta, egyszerű’, ’tele’ vagy ’igazi’: „Hát ezek az eszmék *csupa* merő *tévedések* voltak” (Lengyel 386); „*Csupa* jó *szag* minden!” (Barta 873); „Az ördög bújjon a dolgoktokba! *Csupa* *asszony-beszéd*” (Tömörkény 762).

A ’minden’ jelentésű *összes* utáni számhasználatban viszont valódi, a szó felbukkanása óta napjainkig meglévő és történetileg változó egyeztetési ingadozásnak lehetünk tanúi. A Szegeden be-mutatott diakrón vizsgálatom szerint egészen az 1960-as évekig a többes szám dominált, csak akkor billent át a mérleg az egyes szám oldalára.

A drámakorpusz statisztikája részben mást mutat, ugyanis a 20. század első feléből való mű-vekben a többes szám használata kizárólagos: „akkor az *összes medúzák* megpukkadhattak volna a féltékenységtől” (Herczeg 930); „Ismerem az őrmestert. Az alezredest, az *összes doktorokat*” (Hunyady 498); „Eltörölnék az *összes országhatárokat*” (Zilahy 59). A század harmadik negyedé-nek néhány adata statisztikai értékelést nem tesz lehetővé; mindenesetre mind az egyes, mind a töb-bes számra akad köztük példa: „Tata begyűjtötte az *összes ennivalót*” (Szabó 935), de: „hívjátok össze Genf egész lakosságát, az *összes kantonokat*” (Sütő 882).

Azokban a szerkezetekben, amelyekben a *többi* jelző számlálható főnevet bővít, diakrón vizsgálá-tomban a felvilágosodás kezdetétől az ezredfordulóig végig egyeztetési ingadozást figyeltem meg. Az arányok azonban a mához közeledve erősen módosultak: a 19. század végéig a többes szám volt fő-lényben; a 20. században viszont már az egyes, előbb kisebb, majd a század közepétől fokozott mértékben.

A drámák idetartozó 39 adatából 21-ben (53,8%) találtam egyes, 18-ban (46,2%) pedig töb-bes számot. Úgy látszik, az imént vázolt változási folyamat a drámák nyelvhasználatában fáziské-séssel ment végbe annyiban, hogy a 20. század első felében még a többes szám enyhe fölényével tapasztalható erős ingadozás. Ehhez és a másik felmérésemhez (Horváth 2012) képest váratlan mér-tékű fordulat, hogy a század közepétől az egyes szám használata kizárólagos.

Példák a század első felének drámáiból a többes számról: „A *többi asszonyokat* kieresztették” (Fényes 268); „Jobbról, hátul ajtó a lakás *többi részeibe*” [ut.] (Herczeg 907); „A *többi varjaknak* sem segítettem” (Tamási 720). Az egyes számról: „Add ide a *többi kulcsot*” (Balázs 790); „Akár a *többi férfi* – zsákba varják, mégse veszi észre” (Füst 552); „Ha engem Alexios, Gisulf s a *többi herceg* földtelenné tesz” (Németh 1092). Egyes szerzők hol az egyes, hol a többes számot választják, akár ugyanannak a főnévnek a használatakor is: „De könnyű azt megtanulni, mint a *többi komiszágot*”

(Móricz 556), de „Kié az a legelő?... Az enyém meg a kieteké meg a *többi birtokosoké*” (Móricz 554); „Mi van a *többi csomaggal*?” (Remenyik 1119), de „Menjen és hordja le a *többi csomagokat is!*” (Remenyik 1116). – Példák a század közepe utánról az egyes számra: „Azt tetszik gondolni, a *többi lovag* nem így csinál?” (Vécsi 247); „És vele hódolt a *többi gróf, márkí és báró is*” (Illés 1028).

A *némely* akkor viselkedik az egyzetetést irányító jelzőként, ha 'egyik-másik' a jelentése. A Szegeden tartott előadásomban azt állapíthattam meg, hogy az ilyen *némely* utáni számhasználat a vizsgált időszakban mindvégig ingadozott. A 19. század utolsó negyede előtt a többes szám uralkodott, akkortól fogva pedig az egyes, de nem került akkora fölénybe, mint a *többi* esetében.

A drámakorpuszban olyan kevés az adat, hogy arányokról, tendenciákról beszélni nem érdemes. Egy példa egyes számmal: „hogy [az ön cselekedetét] *némely* ostoba *ember* talán hűtlenségnek fogja minősíteni” (Lengyel 327). A többes számú ellenpéldában nem is egészen *némely*, hanem *egynémely* szerepel: „hogy *egynémely* magas ranghoz jutott *konverzők*, mint a La Caballeriák, mint don Alvaro de Luna, testvéreik ellen fordulva rettegett, kegyetlen üldözők lettek” (Illés 1037).

A *csupa* akkor mondható a száme egyzetetés irányítójának, ha 'csakis, kizárólag' a jelentése, a főnév denotátuma pedig számlálható. Azoknak az adatoknak a körében, amelyek megfelelnek ennek a két feltételnek, diakrón korpuszvizsgálatomban (Horváth 2012) a 18. század utolsó negyedétől az ezredfordulóig ingadozást figyelhettem meg. A 18. század végén az egyes szám volt némi fölényben, azután a 19. század háromnegyedében a többesé volt a vezető szerep. Akkortól fogva viszont egyre fokozódó mértékben újra dominált az egyes szám, a 20. század második felére pedig 90% feletti részesedést ért el.

A drámakorpuszban 80%-ban egyes számú az egyzetetés. Példák: „Az ötös – *csupa fekete ló* – hirtelen megáll az ablak előtt” [ut.] (Bródy 456); „ha belépnél egy terembe, ahol királyok vannak, *csupa király* – zavarba jönne!” (Biró 622); „Vakok élnek ebben a városban? Vagy *csupa aggastyán*, akinek nincs már szeme a szépre?” (Gyurkó 548). A többes számú ellenpéldák elszórtan, egymástól nagy időbeli távolsággal jelentkeznek: „A tiszték *csupa gavallérok* voltak” (Thury 12); „mert itt *csupa* rendes dolgozó *emberek* vannak” (Sarkadi 332).

VI. Egyéb egyzetetések. – Vannak a drámakorpuszban olyan érdekes egyzetetési példák is, amelyek nem sorolhatók be a tárgyalt csoportokba. Elemzés nélkül, felsorolászerűen, amolyan leletmentés-keppen idézem őket. Lehetséges, hogy egy másik alkalommal visszatérek rájuk, de annak is örülnék, ha mások hasznosaknak találnák őket a saját kutatásaikhoz.

Következzék tehát ez a kis példacsokor: „*Maga vagyok az odaadás és a szeretet*” (Thury 13); „*Kegyelmetek* pedig *üljön le, megérdemlik ezt az egyórai nyugodalmat*” [többen vannak] (Fényes 197); „*Látod, ti süvölvények*, így kell azt csinálni” (Móricz 537); „Há hogy leszünk *avval a tinókkal*?” (Móricz 510); „Még meséltem is a *Karfunkliék cselédjöknek*” (Szép 107); „A *maga környékükön* nincs ilyen dupla község?” [a maguk környékén] (Hunyady 511); „akik az önálló magyar államságtól a *maguk stallumaikat* várták” (Illyés 135).

VII. Összegzés. – Előadásom témáját részint Rác Endre tanár úrról való megemlékezésül választottam, részint pedig azért, hogy az egyzetetési vizsgálódást egy olyan műnemre is kiterjesszem, amelyre a kérdéskör szakirodalmá eddig kevés figyelmet fordított. Megállapítottam, hogy az egyzetetési módokat tekintve vannak (vagy legalábbis lehetnek) olyan jegyek, amelyek a drámát mint szövegtípust jellemzik. A 20. századi korpusz alapján ilyennek bizonyult a rendkívül gyakori értelmi egyzetetés két vagy több egyes számú alany után. Elemzésem feltárta, hogy ez a jelenség összefügg az élő alanyokból álló együttesek nagy számával. Világosan megmutatkozott az a tény, hogy az értelmi egyzetetés diadala az ízei állítmányok körében a szerzői utasítások nyelvhasználatának köszönhető, és az is kiderült, hogy a szereplők megszólalásait tekintve ellentétes a kép: ott az alaki egyzetetés a vezető szerep. Más műfajokhoz, szövegtípusokhoz képest jellemzőnek tűnnek még a drámákra a következő jelenségek: A *fiúk meg a lány vizsgáznak* típusú értelmi egyzetetés; az *összes* utáni többes szám kizárólagossága a 20. század első felében; a *többi* utáni előbb fáziskéséses, majd nagymérvű eltolódás az egyes szám javára. A drámaírók egyéni nyelvhasználatával itt külön nem foglalkozhattam, de igyekeztem rávilágítani néhány jellemző és érdekes részletre.

Abban szintén bízom, hogy az idézett példaanyag nemcsak a kutatók érdeklődését keltheti fel, hanem az oktatásban is használható lehet. Arra különösen törekedtem, hogy az olyan egyzetetési

dilemmákat, amelyekről a szakirodalom olykor csak érintőlegesen nyilatkozik, lehetőleg bő adattal szemléltessem: ilyen például a mennyiségjelzős tagot (is) tartalmazó alanyegyüttesek melletti egyeztetés ügye, valamint a személyátsugárzás kérdése.

Végül megemlítem, hogy a drámakorpusz lehetőséget adott néhány diakrón szempontú megfigyelésre is. Ilyen az élot jelentő alanyok mellett az igei állítmány alaki egyeztetésének terjedése a 20. század második felében: mind a szerzői utasításokban, mind a drámák szereplőinek megszólalásaiban. Valószínű az is, hogy az igei állítmánynak az alanyok előtti értelmi egyeztetése a század első felében volt szokásban. Természetesen itt is kiemelés érdemel az, hogy a drámákban az összes és a többi utáni számegeyztetés története az általános változási tendenciába illően, mégis attól valamelyest eltérő módon alakult.

A FELHASZNÁLT KÖTETEK ÉS A DRÁMÁK LISTÁJA

- MD20/I. = *Magyar drámaírók 20. század I.* [Magyar Remekírók.] A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Nagy Péter munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- MD20/II. = *Magyar drámaírók 20. század II.* [Magyar Remekírók.] A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Nagy Péter munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- MD20/III. = *Magyar drámaírók 20. század III.* [Magyar Remekírók.] A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Nagy Péter munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Babits = Babits Mihály: *Laodameia*. 1910/1911. In: MD20/I. 559–90. [22 ezer n]
- Balázs = Balázs Béla: *A kékszakállú herceg vára*. 1913. In: MD20/I. 775–809. [29 ezer n]
- Bánffy = Bánffy Miklós: *Martinovics*. Dráma három felvonásban, előjátékkal. 1929. In: MD20/II. 401–92. [112 ezer n]
- Barta = Barta Lajos: *Szerelem*. Színmű négy felvonásban. 1916. In: MD20/I. 811–903. [96 ezer n]
- Biró = Biró Lajos: *A rablólovag*. Színjáték három felvonásban. 1912. In: MD20/I. 591–750. [187 ezer n]
- Bródy = Bródy Sándor: *A tanítónő*. Falusi életkép három felvonásban. 1908. In: MD20/I. 403–79. [92 ezer n]
- Csurka = Csurka István: *Ki lesz a bálanya?* Dráma három részben. 1969. In: MD20/III. 583–653. [83 ezer n]
- Darvas = Darvas József: *Szakadék*. Dráma három felvonásban. 1942. In: MD20/II. 1203–1296. [124 ezer n]
- Déry = Déry Tibor: *Az óriáscecsemő*. 1926. In: MD20/II. 321–99. [99 ezer n]
- Fényes = Fényes Samu: *Kuruc Feja Dávid*. Színmű négy felvonásban. 1902. In: MD20/I. 179–271. [90 ezer n]
- Füst = Füst Milán: *Negyedik Henrik király*. Királydráma négy felvonásban, tíz képben. 1931/1964. In: MD20/II. 525–619. [109 ezer n]
- Gárdonyi = Gárdonyi Géza: *A bor*. Falusi történet három felvonásban. 1901. In: MD20/I. 93–178. [93 ezer n]
- Görgey = Görgey Gábor: *Komámasszony, hol a stukker?* Komédia két felvonásban. 1968. In: MD20/III. 475–529. [64 ezer n]
- Gyurkó = Gyurkó László: *Szerelmem, Elektra*. 1968. In: MD20/III. 531–82. [61 ezer n]
- Harsányi = Harsányi Kálmán: *Ellák*. Tragédia. 1923. In: MD20/II. 111–242. [81 ezer n]
- Háy = Háy Gyula: *Isten, császár, paraszt*. Színmű. 1932. In: MD20/II. 621–703. [99 ezer n]
- Heltai = Heltai Jenő: *A néma levente*. Vigjáték három felvonásban. 1936. In: MD20/II. 789–956. [54 ezer n]
- Herczeg = Herczeg Ferenc: *Kék róka*. Színjáték három felvonásban. 1917. In: MD20/I. 905–73. [90 ezer n]
- Hubay = Hubay Miklós: *Tűzet viszek*. Tragédia két részben. 1970. In: MD20/III. 655–734. [95 ezer n]
- Hunyady = Hunyady Sándor: *Bakaruhában*. 1931. In: MD20/II. 493–524. [37 ezer n]
- Illés = Illés Endre: *Spanyol Izabella*. Dráma, két részben. 1976. In: MD20/III. 985–1095. [131 ezer n]
- Illyés = Illyés Gyula: *Fáklyaláng*. Dráma két felvonásban, utójátékkal. 1952. In: MD20/III. 97–181. [111 ezer n]
- Karinthy Ferenc = Karinthy Ferenc: *Ezer év*. Dráma két részben. 1955. In: MD20/III. 183–232. [62 ezer n]
- Karinthy Frigyes = Karinthy Frigyes: *Holnap reggel*. Tragikomédia három felvonásban. 1919. MD20/I. 1075–1165. [108 ezer n]
- Kodolányi = Kodolányi János: *Földindulás*. 1939. In: MD20/II. 957–1019. [66 ezer n]
- Lengyel = Lengyel Menyhért: *A hálás utókor*. Színjáték három felvonásban. 1907. In: MD20/I. 299–401. [123 ezer n]
- Molnár = Molnár Ferenc: *Játék a kastélyban*. Anekdota három felvonásban. 1926. In: MD20/II. 243–319. [89 ezer n]
- Móricz = Móricz Zsigmond: *Sári bíró*. Vigjáték. 1909. In: MD20/I. 481–557. [84 ezer n]
- Németh = Németh László: *VII. Gergely*. 1939. In: MD20/II. 1021–1103. [121 ezer n]
- Örkény = Örkény István: *Tötök*. Tragikomédia két részben. 1967. In: MD20/III. 395–474. [100 ezer n]
- Remenyik = Remenyik Zsigmond: „Vén Európa” hotel. Tragédia három felvonásban. 1939/1976. In: MD20/II. 1105–1202. [136 ezer n]

- Sarkadi = Sarkadi Imre: *Oszlopos Simeon (Avagy: Lássuk, Uramisten, mire megyünk ketten)*. Dráma három felvonásban. 1960/1967. In: MD20/III. 323–93. [100 ezer n]
- Sütő = Sütő András: *Csillag a máglyán*. Dráma három felvonásban. 1975. In: MD20/III. 819–908. [122 ezer n]
- Szabó = Szabó Magda: *Az a szép, fényes nap*. Történelmi játék két részben. 1976. In: MD20/III. 909–83. [106 ezer n]
- Szakonyi = Szakonyi Károly: *Adáshiba*. Komédia két részben. 1970. In: MD20/III. 735–818. [95 ezer n]
- Szemere = Szemere György: *A síralomházban*. Egyfelvonásos színmű. 1906. In: MD20/I. 273–98. [25 ezer n]
- Szép = Szép Ernő: *Patika*. Színdarab három felvonásban. 1920. In: MD20/II. 5–109. [132 ezer n]
- Szomory = Szomory Dezső: *II. József császár*. Színmű négy felvonásban. 1918. MD20/I. 975–1074. [113 ezer n]
- Tamási = Tamási Áron: *Énekes madár*. Székely népi játék. 1935. In: MD20/II. 705–88. [95 ezer n]
- Tömörkény = Tömörkény István: *Barlanglakók*. Színjáték egy felvonásban. 1913. MD20/I. 751–73. [24 ezer n]
- Thury = Thury Zoltán: *Katonák*. Színmű három felvonásban. 1898. In: MD20/I. 5–92. [100 ezer n]
- Vészi = Vészi Endre: *Don Quijote utolsó kalandja*. Tragikomédia három felvonásban. 1956–1957/1962. In: MD20/III. 233–322. [118 ezer n]
- Zilahy = Zilahy Lajos: *Fatornyok*. Színmű három felvonásban. 1943. In: MD20/III. 5–95. [96 ezer n]

SZAKIRODALOM

- Dömötör Adrienne 2011. Egyes és többes számot váltakoztató jelzős szerkezetek a kései ómagyarban, a középmagyarban és az újmagyar kor első felében. *Magyar Nyelv* 107: 160–75.
- Horváth László 2003. Hibák és furcsaságok a határozottságbeli egyeztetésben. *Magyar Nyelv* 99: 25–33.
- Horváth László 2004a. A gyűjtőnév irányította egyeztetésről. *Magyar Nyelvtör* 128: 10–22.
- Horváth László 2004b. A mennyiség irányította egyeztetésről. *Magyar Nyelvtör* 128: 128–41.
- Horváth László 2012. *Összes, többi, némely, csupa*: számhasználati diakrón korpuszvizsgálat. Kézirat. Megjelenőben *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII.* című szegedi konferencia kötetében.
- Kozocsa Sándor Géza–Laczkó Krisztina (szerk.) 1992. *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest.
- NymKk. = Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rácz Endre 1968. Mondattan. In: Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 205–458.
- Rácz Endre 1974. A klasszikus grammatika megújítása és az iskolai nyelvtanoktatás. *Magyar Nyelv* 70: 385–96.
- Rácz Endre 1980a. A magyar leíró nyelvtani kutatások helyzete és feladatai. In: Imre Samu–Szathmári István–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv grammatikája. A magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusának előadásai = Nyelvtudományi Értekezések 104*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 61–75.
- Rácz Endre 1980b. Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannyal a mondategységen belül. *Magyar Nyelvtör* 104: 257–73.
- Rácz Endre 1985. 11 szócikk „tárgyas vagy alanyi ragozás” kezdetű címmel. In: *NymKk. II.* 959–74.
- Rácz Endre 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tompa József 1980. Alany és állítmány egyeztetése. In: *NymKk. I.* 145–50.
- Tompa József 1985a. Mennyiségjelzős szók egyes vagy többes száma. In: *NymKk. II.* 149–50.
- Tompa József 1985b. Minőségjelzős szók egyes vagy többes száma. In: *NymKk. II.* 173.

Horváth László
tudományos főmunkatárs
MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

Horváth, László

Agreement in twentieth-century plays

Endre Rácz, the eminent grammarian, an outstanding researcher of the issue of grammatical agreement, would have been 90 in 2012. This paper pays tribute to his memory. – The agreement literature has paid little attention so far to language use in dramatic works. The author tries to alleviate that

lack in the present paper. His study is based on a corpus of 43 plays, one by each of 43 twentieth-century Hungarian playwrights; the length of the corpus is 4 million characters. The analysis encompasses the whole text of the plays, that is, it includes the stage instructions as well as the characters' lines. The paper deals with the following issues: person and number agreement between the predicate and single/multiple subjects; definiteness agreement between the verb and its direct object; use of number on nouns after quantifiers and similar modifiers. These agreement phenomena are illustrated by plenty of examples. The proportions of these types of agreement characteristic of drama as a text type are established, with special regard to playwrights' individual habits of language use, too. Given that the corpus includes plays coming from nearly eight decades, it also makes it possible to explore certain diachronic changes in the use of agreement.

Keywords: drama corpus, formal agreement, semantic agreement, locality, person translucence

A kitöltött szünetek formái és funkciója tizenévesek spontán beszédében

Bevezetés

A közlés szándékától az artikuláció megvalósulásig tartó beszéd folyamat hangsorok és jelkimaradások egymás utáni váltogatása. Az artikuláció elmaradásakor hangos elemeket nem tartalmazó szünetek és akusztikailag azonosítható hangjelenségek egyaránt megszakíthatják a beszéd folyamatosságát (Harley 2001). Ez utóbbiak a nyújtások, az újrakezdekések, a nyelvbotlások önkorrektívai (Laver 1995: 535) vagy a hezitálás. A gondolat megtervezésének és az artikulációnak szinte egyidejű működése miatt a folyamatos beszédet különféle hibázások is megtörhetik. Levelt elmélete (1989, 1993) szerint már a gondolatok közötti válogatás szakaszában, a makrotervezés során elbizonytalanodhat a beszélő, míg a gondolathoz illesztendő nyelvi forma megtalálásakor, a mikrotervezési fázisban ugyancsak akadhat nehézsége. A spontán beszéd folyamatosságát megakasztó jelenségeket összefoglaló terminussal megakadásjelenségeknek hívjuk, amelyek a magyar nyelvben funkciójuk alapján a bizonytalanságok és a hibák kategóriájára oszthatók (Gósy 2002, 2003).

A nem levegővételt biztosító szünetek, az értelmi tagolási funkciójú (Szende 1976), illetve a retorikai céllal tartott hatásszünetek kivételével a spontán beszédben megjelenő szünetek a tervezés vagy az átmeneti szóatlalási nehézség kísérőjeként jelennek meg bizonytalansági megakadásként. Ezek lehetnek néma szünetek és úgynevezett kitöltött szünetek. A felszíni szerkezet alapján nehéz eldönteni, hogy a beszélő miért tartott szünetet, ezért a tanulmányok legtöbbször (Fox Tree 1995, Gósy 2003) nem térnek ki a néma szünetek megakadásként történő elemzésére. Amikor a megakadás valamilyen hangjelenséggel együtt jelenik meg, hezitálásnak vagy kitöltött szünetnek nevezzük.

A kognitív tervezési folyamatokhoz köthető hezitálás (Maclay–Osgood 1959) különböző formában realizálódhat. Kivitelezési formájuk nyelvfüggő, ezt néhány vizsgálat adatával lehet alátámasztani. Az angolban a leggyakrabban az *um*, *uh*, *er*, *oh* formák fordultak elő (Clark-Fox Tree 2002), a franciában az *eu*, *eh*, *oe*, hangkapcsolatokat, illetve az *n* hangot találták leggyakoribbnak (Duez 1982), míg a németben az *äh* és az *ähm* formákat (Vasilescu et al 2007). A magyar spontán beszéd megakadásjelenségeinek elemzése szerint a kitöltött szünetet a felnőtt beszélők (Gósy 2005, Horváth 2009), továbbá a tinédzserkorúak (Laczkó 1991, 2010) is a leggyakrabban az *ö*-re emlékeztető semleges magánhangzó, az úgynevezett svá hang különböző időtartamú ejtésében valósítják meg. Óvodások spontán beszédének vizsgálati döntő többségben szintén a svá realizációját igazolták (Laczkó 1991, Horváth 2009, 2010). A mai magyar beszédre is jellemzőek azonban a hangkapcsolatban megvalósuló kitöltött szünetek, így az *öm*, *hm* *mm*, *üm*, *hö* formákat felnőttek és fiatalok spontán beszédében egyaránt regisztrálták (Gósy 2005, Laczkó 2010).

A kitöltött szünet a spontán beszédben különböző okok miatt jelenik/jelenhet meg, és többféle funkciót tölthet be. Funkciójuk egyrészt a produkciós folyamatokhoz, másfelől a perceptiós folyamatokhoz kapcsolható. A beszédprodukció folyamatában a makro- és a mikrotervezés (Levelt, 1989, 1993) szakaszaiban egyaránt felléphetnek. A kitöltött szünettel jelezheti a beszélő azt, hogy